

E l l i y e d i n c i K o n f e r a n s

Adapazarı'nın Sanayileşmesi İle İlgili İktisadî ve Sosyolojik Meseleler

Doç. Dr. Amiran KURTKAN

S.S.A.M. Azası

Adapazarı, az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'nin en fazla inkişaf etmiş bir bölgesine dahil bulunan bir ziraat İlinin (Sakarya'nın) merkezi olmasına rağmen sanayileşme bakımından son derece müsait telâkki edilebilecek bazı şartlara sahip bulunmaktadır. Şöyle ki, Bolu — Ankara, Adapazarı — İstanbul, Adapazarı — Geyve, Bilecik — Eskişehir ve Bursa yolu ile Adapazarı — Arifiye, İstanbul — Ankara demiryolundan ibaret nakliye imkânlarına sahip bulunuşu, İstanbul ve Ankara gibi büyük istihlâk merkezlerine yakın oluşu ve bilhassa ziraî sanayiinin gelişmesi hususunda münbit bir çevreye sahip olması itibarile ileride sanayileşme hızını daha da arttırmaya namzet bir şehir telâkki edilmesi mümkündür. Bu itibarla Adapazarı sanayiinin karakteristik hususiyetlerinin, sanayi işletmelerinin karşı karşıya buldukları müşterek problemlerin ve bu problemlere hal çaresi bulunması için ne gibi tedbirler alınabileceği hususunun, Adapazarının ileride daha hızlı bir sanayileşme hamlesine maruz bırakılması halinde böyle bir gelişmenin gerçekleşmesi bakımından haiz olduğu potansiyel imkânların tetkiki herhalde faydalı telâkki edilmek gerekir.

A — Adapazarı Sanayiine umumî bir bakış :

Esas itibarile ziraate dayanan Adapazarı, mensup olduğu bölgenin nispeten az sanayileşmiş şehirlerinden biri olup, sanayide daha ileri şehirlere nazaran imalâthane sayısı ve çalıştırılan işçi miktarı itibarile çok daha ehemmiyetsiz kalmasını gerektiren bir sıra işgal etmektedir. Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odasına 1965 yılında kayıtlı bulunan snai iş yerlerinin miktarı, nev'i ve çalıştırdıkları işçi sayısı adı geçen teşekkülün ilgili yıl raporunda verilen bilgilere göre, bir tablo halinde şöylece gösterilebilir¹.

1) Bk: Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası 1965 yılı raporu sf. 31-35.

T A B L O : 1

Faaliyetin nev'i	İşletme sayısı	Yekûn işçi mikdarı
Asetik Asit	1	32
Akü	1	7
Ambalâj sandığı	5	25
Demir hadde	1	
Demir sanayii (çeşitli)	7	16
Döküm	2	3
Deri	8	20
Fındık kırma	2	13
Gazoz	5	13
Kürdan, Mandal	1	30
Kauçuk	1	25
Kiremit ve Tuğla	5	131
Kireç ocağı	1	3
Kereste	47	114
Maden mermer	2	23
Matbaa	10	30
Nebati yağ	4	63
Nişasta ve glikoz	4	110
Sabun	10	59
Sucuk	3	10
Sütlü mamuller	4	15
Silindir gömleği	1	20
Sandalye koltuk	12	54
Süpürge	7	13
Sirke	1	2
Kristal şeker	1	568
Şekerleme ve bisküi	16	48
Tahin Susam	2	8
Tuz	2	2
Ün	1	49
Parke	1	2
Portatif ev	1	
Vagon	1	1638
Zirai Donatım	1	608
Ziraat âletleri (Pamuk Ova'da)	1	2
Zikzak	1	2
Lâstik	1	365
Yekûn ...	174	4123

Bu işletmelerden ancak dördü büyük işletme durumunda olup bunlar şeker, vagon, zirai donatım ve U. S. Royal lâstik fabrikalarıdır. Bu dört işletmede çalışan işçi sayısı (1965 de) 3179 olduğuna göre 4123 den ibaret bulunan işçi yekûnundan bu fabrikalarda çalışan işçilerin yekûnu çıkarıldığı zaman geriye kalan 944 işçinin 170 işletmede çalışmakta oldukları meydana çıkar. Bu hale göre dört büyük işletme istisna edildiği takdirde geri kalan bütün sanayi işletmelerinin (ortalama 5,5 işçi çalıştıran) küçük işletmeler olduğu ifade edilebilir. Büyük işletmeler mevcut işletmelerin sayıca ancak % 2,3 ünü teşkil ettikleri halde çalışan işçilerin % 77,1 i bu işletmelerde çalışmaktadır. Ticaret Odası raporunda iki işletmenin çalıştırdıkları işçi sayısı belirtilmemiş olmakla beraber bunların da küçük işletme mahiyetinde oldukları tahmin ve ifade edilebilir.

Şu halde Adapazarı esas itibarile bir küçük sanayi şehridir. Şehirdeki küçük sanayi işletmelerinin büyük bir kısmı ise zirai mahsulleri işleyen sanayi işletmeleri vasfını taşımaktadır. Nitekim 170 küçük işletmenin % 80 ini teşkil eden 136 işletme zirai mahsulleri, orman mahsullerini toprak ve hayvan mahsullerini işleyen ve şekerden yapılan yiyecek maddelerini istihlal eden işletmelerdir. Bunların ne'vileri itibarile şöylece tasnif edilmeleri mümkündür:

T A B L O : 2

Hayvani maddelere, toprağa ve ziraate dayanan küçük işletmelerin ne'vileri itibarile tasnifi

Kereste ve odun işleyenler	67
Hayvan maddeleri işleyenler (deri, sucuk, süt mamulleri)	15
Zirai mahsulleri işleyenler	33
Kiremit ve Tuğla istihlal edenler	5
Şekerli mamulleri istihlal edenler	16

136

Şekerli mamulleri istihlal eden işletmelerin sayısını şeker fabrikasının mevcudiyetinden ötürü bir toplanmayı ifade edecek kadar fazla telâkki etmiyoruz. Adapazarı gibi oldukça kalabalık bir şehirde şekerli mamuller istihlal eden işletmeler sayısının 16 dan ibaret oluşu, bunların her biri küçük işletme mahiyetinde olduğuna göre şeker fabrikasının cazibesini esaslı bir faktör olarak dikkate almamıza mâni teşkil etmektedir. Bu işletmeler aynı zamanda kurabiye, bisküi imâli gibi un da kullanılmasını ge-

rektiren faaliyetlerde buldukları cihetle bunları zirai sanayi işletmeleri olarak telâkki etmemiz mümkündür.

Şu halde, Adapazarı Sanayiinin ana hatlarını kısaca belirtmek istersak bu şehrin dört büyük sanayi işletmesi istisna edildiği takdirde esas itibarile bir küçük sanayi şehri olduğunu ve küçük sanayi işletmelerinin % 80 den baret büyük ekseriyetinin de zirai ham maddeleri ve tabii kaynakları işleyen sanayi işyerleri olduğunu ifade edebiliriz. Sayıları ve faaliyet neveleri Ticaret Odası raporunda gösterilen bu işletmelerin hemen hepsi Adapazarı şehrinin içinde veya çok yakınında kurulmuş olup Vilâyetin sanayii esas itibarile merkezde toplanmış bir durum göstermektedir.

B — Araştırmada kullandığımız metod :

Adapazarı sanayi işletmelerinin sayıca az olması teferruatlı sualleri ihtiva eden bir anket çalışması yapmamıza imkân vermiştir. Hazırladığımız anket, 66 sualli olup suallerin herbirinin tâli teferruatı vardır. Büyük sanayi işletmelerinin hepsi ve küçük sanayi faaliyetlerinde bulunan teşebbüslerin de 42 si müşahadeye ve incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece büyük sanayi işletmeleri ile birlikte incelenen işletmelerin sayısı 46 dan ibaret olup, yapılan araştırma büyük sanayi sektörünün bütününde ve küçük sanayi sektörüne giren işletmelerin ise 170 de 42 sinde, yani aşağı yukarı % 25 inde tatbik edilmiştir.

Elde ettiğimiz neticelerin Adapazarı sanayiinin bütününe temsile muktedir neticeler olmasını temin bakımından % 25 den ibaret olan bu araştırma nisbetinin kifayetsiz olup olmadığı hususunda muhtemel tereddütleri izale etmek için aşağıdaki hususlara işaret etmekte fayda mülâhazaz ediyoruz:

1) Araştırma ve inceleme faaliyetlerimiz daha geniş tutularak (yani anket çalışmaları yapılan işletmelerin sayısı artırılarak) iş yerlerinin tamamında anket yapılmış olsaydı sıhhsiz cevapların sayısı incelemeye dahil edilen işletmelerin sayısından çok daha yüksek bir nisbetle artış göstermiş olacaktı. Halbuki araştırmamızda kendilerine anket sualleri tevcih edebileceğimiz her dört işletmeden sadece birine müracaat edilmiş ve bu işletmenin kendi durumunda bulunan diğer işletmeleri belirli hususlarda temsile muktedir olması esasına dikkat edildiği gibi, anket suallerine istekle ve araştırmayı teşvik ve destekleme azmi ile cevap verecek patron veya idarecilerin bulunduğu iş yerleri olması hususuna da bilhassa ehemmiyet verilmiştir. Böylece, elde edilecek malûmatın kemiyetçe fazlalaşıp keyfi-

yetçe bzuk hale gelmesi gibi ehemmiyetli bir tehlikeden imkân nispetinde kaçınılmasına gayret edilmiş ve bütün izahlarımıza ve teminatımıza rağmen cevap vermede isteksizlik ve şüphe gösteren kimselere sual teveih etmekten derhal vazgeçilmiştir. Bu itibarla, ilmi araştırmalara halkı alışkın olmayan bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi memleketimizde de bu trli incelemeleerin neticeleri bir rapor haline getirildikten sonra bundan birer nüshanın ilgili şahıslardan bazılarının adresine gönderilmesi ileride yapılacak araştırmalar bakımından çok faydalı olur. Bu suretle bilhassa sanayi ile ilgili araştırmalarda mserif cevapların umumî netice içerisinde nasıl kaybolduğu ve müsterek birer problem teşkil eden meselelerin, işletme sırları aıklanamaksızın, bütün işletmelerin lehine olmak üzere ne suretle teşhis edilmeye çalışıldığı müteşebbisler tarafından anlaşılacak ve daha sonraki araştırmalar için alışkanlık meydana getirilmiş olacaktır.

2) Araştırmamızda, elde edeceğimiz neticelerin kemiyette zengin, fakat keyfiyette fakir olmasından kaçınma bakımından gösterdiğimiz bütün gayrete rağmen yine de suallerimize cevap verme hususunda istek ve iyi niyet gösteren kimselerin dahi sırf bilgisizlik sebebiyle bazı suallerimizi cevapsız bırakmak mecburiyetinde kaldıkları müşahade edilmiştir. Anket çalışmalarımızı daha büyük bir kitleye teşmil etmiş olsaydığ kasten yanlış verilmesi muhtemel cevaplara ilaveten cevapsız bırakılan suallerin nispetini de ehemmiyetli lde arttırmış olabildik.

Mamafî az evvel izah etmiş bulunduğumuz malznların bilhassa küçük sanayi işletmeleri için bahis konusu edilebileceği tabiidir. Çünkü bu işletmelerde patron aynı zamanda idareci durumundadır ve işletmesini idare hususunda tam manasile rasyonel hareket edebilme iktidarına, her meseleye vukuf peyda etmeye, büyük işletmelerin ayrı ayrı sahalarında ihtislaşımiş elemanları kadar ehliyetli değildir. Bizim üzerinde durduğumuz konuları aydınlatan bazı sorulara büyük işletmelerin muhasebe ve idare elemanları tarafından daha ehliyetle cevap verilmiştir. Su halde üzerinde durulan konuların maliyet ve işçi problemleriyle ilgili sorulara istihsal hacmi ve çalıştırdıkları işçi tutarı itibarıyla Adapazarı sanayiini kemne bakımından temsile daha fazla selbiyetli olan büyük işletmelerden daha doğru cevaplar almış olmanız, anketin küçük işletmelerin tamamına teşmil edilmemesinden doğan mahzuru telâfi etmektedir. Çünkü küçük işletmeler sayıca fazla olmalarına rağmen kullanılan enerji, ham madde, sürüm hacmi ve istihdam edilen işçi miktarı itibarıyla Adapazarı sanayiini, büyük işletmelere nazaran çok daha geride kalan bir ehemmiyetle temsil etmektedirler.

4) Mevcut işletmelerin hepsi hakkında fikir vermek üzere diğerlerini de temsilen aşağı yukarı dörtte birinin anket çalışmalarımızda ele alınması suallerin teferruath olarak tespitine imkân verdikten başka alınan cevapların birbiri ile karşılaştırılması suretile bazı tefsirler yapılmasını da mümkün kılmıştır.

5) Nihayet, suallerin çok ve teferruath ve incelenen işletmelerin nispeten az oluşu, suallerin ve cevapların konusunu teşkil eden meseleler hakkında teferruath konuşmalara imkân vermiş evvelece, anket sualleri tespit edilirken hiç batırmaza gelmeyen bazı hususların ehemmiyetini ortaya çıkarmış ve bu hususlarla ilgili olmak üzere belirli bir maksada göre örnekleme (purposive Sampling) usulü ile tespit edilen bazı işletmelere de gidilerek oralarda ayrıca incelemeler ve mülakatlar yapılması imkânı doğmuştur. Meselâ Zırai Donatım fabrikasında, işçilerin ayrılış sebepleri hakkında sorulan bir suale alınan cevaplardan fabrikada ustalaşan ve bir atölye açabilecek kadar para biriktiren işçilerin ayrılarak küçük sanayi işletmesi kurmaları gibi mobilite hadiselerinin ehemmiyeti müşahade edilmiş ve bazı atölye sahiplerinin adresleri tespit edilerek durumları incelenmiştir. Bu husustaki çalışmalarımıza ileride devanı edilecek ve neticeler ayrı bir rapor halinde tespit edilecektir.

C — Ele alınan meseleler ve bulunan neticeler :

66 soru ihtiva eden anket çalışması aşağıdaki meseleler etrafında bilgi toplanılması gayesine yöneltmiştir :

I — Kuruluş ve Kuruluş yeri âmilleri :

İncelenen 46 işletmenin kuruluş tarihleri itibarile tasnifi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

T A B L O : 3

Kuruluş tarihi	İşletme sayısı	(%)
1931 - 1940	5	11
1941 - 1950	7	15
1951 - 1960	24	52
1961 - (+)	9	20
Meçhul	1	2
Yekûn	46	100

Tabloda da görüldüğü gibi sanayi işletmelerinin kuruluşları bakımından en faal geçen devre 1951 - 60 süresine rastlamaktadır. İncelenen 46 işletmenin 24 ü (veya % 52 si) bu devre içerisinde kurulmuş bulunmaktadır. 1960 ı takip eden devrede kuruluş sayısı itibarile bir azalma mevcut ise de 1961 den bu yana 10 yıldan daha az bir zaman geçtiğinden ve tablodaki diğer rakamlar hep 10 ar yıllık devrelere ait bulunduğundan 1961 - (+) süresine isabet eden rakamın da ehemmiyetini küçüksemeye imkân yoktur. 1951 - 60 süresindeki sanayileşme hızının nüfus artış temposunun gerekli kıldığından daha hızlı bir tempo gösterdiği ifade edilebilir. Şu halde 1951 den bu yana Adapazarı'nın sanayileşme temayülü birdenbire artmış ve 1952 de Vagon fabrikasının, 1953 de şeker fabrikasının kuruluşu bu iki büyük işletmenin peşi sıra bazı küçük işletmelerin de türemesine yol açmak suretile bu hususta ehemmiyetli bir rol oynamıştır.

Bahis konusu devrenin Demokrat Parti iktidarına tesadüf ettiği mahlumdur. Ancak, bu devrede Adapazarındaki sanayileşme hareketinin hızlanmasını münhasıran dahili politika faktörü ile izah etmek mümkün değildir. Almanya'nın çöküşü ile birlikte dünya'nın iki kutba ayrılışı ve küçük devletlerin Rusya ve Birleşik Amerika etrafında peykleşmeleri ve netice itibarile Türkiyenin de Nato'ya girişi, bütçede ağır bir yük teşkil eden müdafaa masraflarının ve askeri masrafların karşılanmasında dış yardımlardan faydalanma imkânını doğurmuş, aynı zamanda enflasyonist bir politika güdülmek suretile de sabit gelirli vatandaşların sırtından temin edilen yatırım imkânları muhtelif vilâyetlerde sanayi gelişmesinde kullanılmıştır. Adapazarı'nın sanayileşme bakımından müsait imkânlar arz etmekte oluşunun bu hususta ayrıca rol oynadığı muhakkaktır.

İncelediğimiz grupta teşekkül tarihi bilinmeyen en eski işletme Ziraat Donatım fabrikasıdır. Bu işletme Osmanlı İmparatorluğu devrinde araba fabrikası olarak kurulmuş, daha sonraları şehrin elektrik cereyanını temin etmiştir. Elden ele devredilmiş bulunan bu işletmenin Ziraat aletleri istihsal etmek üzere yeniden tanzimi 1943 tarihinde vuku bulmuştur. Adapazarında mevcut büyük işletmelerden dördüncüsü kamyon lâstığı imal eden U. S. Royal fabrikası olup, 1963 yılında kurulmuştur. Görülüyor ki dört büyük işletmeden üçünün yani Vagon, şeker ve lâstik fabrikalarının kuruluş tarihleri, sırasile 1952, 1953 ve 1963 olup bu işletmelerin üçü de Adapazarının 1950 den sonraki hızlı sanayileşme devresinde kurulmuş bulunmaktadırlar. İncelediğimiz gruptaki küçük işletmelerden ise kuruluş tarihi en eski olan 1930 tarihinde kurulmuştur. Şu halde Cumhuriyetten önceki devrede bütün Anadolu şehirleri gibi Adapazarı'nın da sanayii henüz gelişmemiş bir şehir manzarası gösterdiği ifade edilebilir.

İncelediğimiz 46 işletmenin kayıtlı buldukları Ticaret ve Sanayi Odası itibarile tasnifi aşağıda görüldüğü gibidir:

T A B L O : 4

İşletmenin kayıtlı olduğu Oda	İşletme sayısı
Adapazarı T. ve S. O.	39
Hem Adapazarı hem başka İl T. ve S. O.	2
Sadece başka bir İlerdeki T. ve S. O.	1
Suali cevapsız bırakan	4
	46

Bunlardan 42 işletme firma adına sahiptir. Diğer 4 işletme ise herhangi bir firma adına sahip bulunmamaktadır. Hem Adapazarında hem de başka illerde kayıtlı bulunan işletmelerden Vagon fabrikasının idarecileri Genel Müdürlüğün kayıtlı bulunduğu Ankara Ticaret ve Sanayi Odasına ilâveten Adapazarı Odasına da kayıtlı bulunmaları dolayısıyla her yıl 5000,— lira kadar aidat ödeme külfetinden kurtulmak için dava açmışlar, fakat bu davayı kaybetmişlerdir.

Bahis konusu 46 işletmenin hukukî statüleri itibarile şöylece tasnif edilmeleri mümkündür :

T A B L O : 5

İşletmenin Hukuki Statüsü	İşletme Sayısı	%
Şahıs Firması	16	34,80
Şahıs Ortaklığı	9	19,60
Resmî teşekkül ve İktisadi		
Devlet Teşekkülü	2	4,30
Ltd. Şirket	2	4,30
Anonim Şirket	4	8,70
Kollektif Şirket	13	28,30
	46	100,—

İncelediğimiz grupta en yüksek nispeti teşkil eden tip (% 34,80 olmak üzere) şahıs firması tipidir. Hukukî statüsü şahıs firması olan 16 işletmeden 5 i sabit ve mütedavil sermayeleri toplamı hakkında sorulan suale cevap vermemişlerdir. Geri kalan 11 şahıs firmasının sabit ve mütedavil sermaye tutarlarının yekûnu 3.121.500,— lira olup, ortalama miktar 283,700,— liradan ibarettir.

Müteakip tabloda şahıs firması sahiplerinin sabit ve mütedavil sermaye tutarları ile babalarının mesleği ve babalarının meslek hayatını nereden geçtiği gösterilmiştir. Tablo'nun tetkikinden de anlaşılacağı gibi 16 şahıs firmasından sadece 5'inin sahipleri, babaları da aynı mesleki faaliyette bulunmuş kimselerdir. Bu beş kişinin içinde aynı zamanda babasının meslek hayatı da Adapazarında geçmiş olan firma sahibi ise sadece bir kişiden ibarettir. Şu halde, incelediğimiz işletme grubu içinde hukukî statüsü şahıs firması olan işletmelerin mikdarının % 34.80 gibi yüksek bir nispet arzetmesine rağmen bu netice, şahıs firması sahibi olan Adapazarlı imalâtçıların imalâthane, mesleki bilgi, piyasada tutunma gibi avantajları ile Adapazarında bizzat babaları tarafından kurulmuş bir imalât düzenini devir almalarının neticesi değildir. Çünkü, bu derece rüçhanlı bir duruma sahip bulunan firma sahiplerinin sayısı, incelediğimiz grupta sadece bir kişiden ibaret olmuştur.

T A B L O : 6
Şahıs Firması Sahibinin

Anket sıra no:	Sabit ve Müt. sermaye tutarı	Babasının mesleği	Babasının geldiği yer
1	150.000	Müstahdem	Muhtelif
8	100.000	İmalat (aynı)	Çorlu
17	1.000.000	İmalât (aynı)	İznik
18	400.000	İmalât (aynı)	Adapazarı
19	700.000	—	—
25	250.000	Serbest Mes. Er.	Kıbrıs
29	100.000	İthalâtçı	Adapazarı
34	—	Memur	Adapazarı
35	—	Tüccar	Adapazarı
36	350.000	İmalât (aynı)	Trabzon
38	—	Serbest Mes. Er.	Adapazarı
39	1.500	İmalât (aynı)	Yugoslavya
41	—	Toprak sahibi - Tüc.	Adapazarı
42	40.000	Tüccar	Adapazarı
43	—	Toprak sahibi	Muhtelif
44	30.000	Toprak sahibi	Adapazarı

Şahıs ortaklığı azalarının sabit ve mütedavil sermaye tutarları ile babalarının mesleği ve meslek hayatını nerede geçirdiği hususları ise müteakip tabloda görülmektedir.

T A B L O : 7
Şahıs Ortaklığının

Anket sıra no:	Sabit ve Müt. Sermaye tutarı		Ortakların Mesleği	Babalarının geldiği yer
9	340.000	(A)	İmalât (aynı)	Adapazarı
14	3.430.000	(A)	Memur	Karadeniz
		(B)	Memur	Adapazarı
15	750.000	(A)	Memur	Yugoslavya
21	100.000	(A)	—	Konya
		(B)	Toprak sahibi	Adapazarı
23	500.000	(A)	Tüccar	Adapazarı
24	380.000	(A)	Toprak sahibi	Adapazarı
32	50.000	(A)	Tüccar	Adapazarı
		(B)	Tüccar	Adapazarı
33	—	(A)	Tüccar	Adapazarı
37	450.000	(A)	Tüccar	İst. - Adapazarı

Tabloda da görüldüğü gibi ortaklık azalarının babalarının mesleği ve meslek hayatını umumiyetle nerede geçirdiği hususlarındaki sorularımıza azalardan herbiri için ayrı ayrı cevap alabilmek mümkün olmamıştır. Bir çok ortaklıklarda bu hususlarla ilgili sorularımıza sadece A ortağı için, bazılarında ise aynı zamanda B ortağı için cevap verilmiştir. Buna mukabil meselâ üçüncü bir ortağın da mevcut olduğu bilinen 33 no.lu işletmede her hususta ancak birinci ortak hakkında bilgi ahnabilmıştır.

Bazı noksanlarına rağmen 7 no.lu tablonun belirttiği gerçekler şunlardır:

a) Şahıs ortaklıklarında firma başına, hatta ortak başına isabet eden sermayenin şahıs firmalarında olduğundan daha yüksek olduğu ifade edilebilir. 7 no.lu tablodaki firmalardan sadece biri sermaye miktarını bildirmemiş olup geri kalan 8 firmanın sermayeleri toplamı 6.000.000,— lira ve firma başına sermaye miktarı 857.143,— liradır. Firmaların büyük ekseriyeti iki ortaklı olduğuna göre ortak başına isabet eden sermaye miktarı şahıs firmalarına isabet eden 283.700 liradan bir hayli yüksektir.

Bu neticenin, beklenenden farklı bir durumu aksettirmekte olduğu düşünülebilir. Gerçekten, şahıs ortaklıklarının ancak sermayesi mahdut fertlerin biraraya gelip, sermayelerini birleştirmek suretile malî güç kazanabilecekleri firmalar olarak düşünülmesi gerektiği fikri makûl gözükmekte ise de yaptığımız incelemenin verdiği netice bunun tam aksi olmuş ve sermayesi kıt fertlerin umumiyetle tek başına çalışmayı tercih ettiklerini, buna mukabil ortaklıkların daha fazla varlıklı fertler tarafından kurulduğunu göstermiştir. Malî gücü ve sermayesi zayıf şahısların ortaklık kur-

maktan kaçınmaları küçük sermayedarda sermayenin ortaklığa vazedilmesinin gerekli kaldığı rizikodan doğan marjinal fedakârlık duygusunun daha şiddetli, büyük sermayedarda ise daha zayıf olması ile izah edilebilir. Nitekim şahıs ortaklığı azalarının babalarının mesleği tespit edilebilmiş olanları içinde sadece biri müstesna diğerlerinin imalattan başka sahalarda faal fertlerin çocukları olmaları babadan oğula intikal eden meslekî bilgi ve bundan doğan güven saikinin ortaklığın teşkilinde oynadığı rolün zayıflığını göstermektedir. Buna mukabil bu şahısların ekseriyetinin tüccar ve toprak sahibi durumunda bulunan varlıklı kimselerin çocukları olmaları, Ticaret ve ziraat sektöründe kazanılan ve ikincisinde gelir vergisinden de muaf tutulmuş bulunan meblağların, içinde doğdukları sektörün dışına taşacak ve başka bir sektöre de kanalize olacak kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Bu derece yüksek kazanç erbabının çocuklarında başkaları ile ortak olarak yeni faaliyet sahalarında iş yapmak suretile yüksek kârlar elde etme hırsını kamçılayan kapitalist esprî, bir ortağa bağlanmanın gerektirdiği rizikodan doğan tereddütleri bastırarak kadar kuvvetli olabilmektedir. 14 ve 15 no.lu anketlerdeki babaları memur olduğu halde sanayici olarak faaliyet gösteren ve ortaklığa bir hayli yüksek sermaye vazeden) fertlerin durumu ise farklıdır. Bunlar sermayelerini yavaş yavaş büyültmüş ve sanayi sektöründe hususî bir kabiliyet gösterebilmiş kimselerdir.

b) 7 no.lu tablonun ifade ettiği ikinci hakikat, şahıs ortaklıklarına mensup fertlerin büyük ekseriyetinin babalarının meslek hayatının Adapazarında geçmiş olmasıdır. Şu halde bu fertler doğdukları andan itibaren Adapazarına intibak etmiş bir ailenin çocuğu olarak yetişmişlerdir. Ortaklardan hiç değilse birinin Adapazarının tanınmış yerli ailelerinden birine mensup olmasının ortaklığın kurulmasını teşvik edici bir faktör olarak rol oynadığı ifade edilebilir.

İncelediğimiz gruptaki Limited şirketlerin sermaye miktarı ve azalarının ailevi durumları ile ilgili hususlar 8 no.lu tabloda gösterilmiştir.

T A B L O : 8
Ltd. Şirketlerin

Anket Sıra No:	Sabit ve Müt. Sermaye tutarı	Ortakların Mesleği	Babalarının geldiği yer
12	210 000	A : İşçi B : Küçük çiftçi C : Tüccar	Adapazarı Geyve Trabzon
13	788 000	A : Memur B : Sanayici	Çanakkale Adapazarı

Tablonun tetkikinden de anlaşılacağı gibi Limited şirketlerde de ortaklardan hiç değilse biri Adapazarlıdır. Burada şirket nevinin limited oluşu dolayısıyla ortaklardan birinin yerli ailelerden olmasının ortaklığın üçüncü şahıslarla olan münasebetlerinde itimat telkin etmesi bakımından ehemmiyetli bir rolü olduğu ifade edilebilir. Her iki şirkette de, babalarının mesleği ne olursa olsun ortakların sanayici hüviyetini bizzat geliştirmiş fertler oldukları ifade edilebilir.

Kollektif şirketler, şirket neveleri içinde Adapazarı'da en fazla rastlanan tipi teşkil etmektedirler. İncelediğimiz gruptaki 19 şirketin 13 ü Kollektif şirkettir. Bunların sabit ve mütedavil sermayeleri tutarlarının toplamı ile azalarının sosyal menşeleri 9 nolu tabloda gösterilmiştir.

Sermaye miktarını bildirmeyen üç şirket hariç tutulmak üzere diğerlerinin sermayeleri toplamı 6.919.751,— lira olup firma başına 691.975,— lira düşmektedir.

T A B L O : 9

Kollektif Şirketlerin

Anket Sıra No:	Sabit ve Müt. Sermaye tutarı	Ortakların Mesleği	Babalarının geldiği yer
4	25.000	A : Toprak sahibi	Adapazarı
5	1 094 000	—	—
6	400 000	—	—
7	170 000	A : Tüccar	Akçaabat
10	—	A : Tüccar	İzmit - Adapazarı
16	1 901 653	A : Tüccar	Adapazarı
20	1 000 000.	A : Zenaatkâr	Selanik - Adapazarı
22	—	A : Sanayici	A : Adapazarı
		B : Sanayici	B : Eskişehir
		C : Sanayici	C : İstanbul
26	450 000	A : Toprak sahibi	Adapazarı
27	500 000	A : Tüccar	A : Adapazarı
		B : Tüccar	B : Adapazarı
28	—	A : Tüccar	Yunanistan - Adapazarı
30	1 079 098	A : Sanayici (aynı)	Adapazarı
40	300 000	A : —	Adapazarı
		B : Memur	Muhtelif - Adapazarı

Kollektif şirketlerde de azaların hepsinin sosyal menşei hakkında bilgi edinilememiş olmakla beraber, kendileri ile mülakat yapılabilenlerin

yarıdan fazlası babalarının meslek hayatı tamamen veya büyük kısmı itibarile Adapazarında geçmiş olan kimselerdir. Buna mukabil babadan oğula devir edilen sanayi işletmesinde faaliyet gösteren fertlerin nispeti çok düşüktür. Babaları da sanayici olan fertler umumiyetle babalarının mesleğinden başka bir sanayi dalında faaliyet göstermektedirler. Babalarının mesleği hakkında bilgi veren 14 âzâdan 6 sı toprak sahibi ve tüccar, biri zenaatkâr ve biri de memur babaların evlâtları olduklarını bildirmişlerdir. Adapazarı gibi sanayileşmesi 1950 den sonra hızlanan bir şehirde bu neticeyi tâbii karşılamak lâzımdır.

Sermaye şirketi olan Anonim Şirketlerde sabit ve mütedavil sermaye tutarları diğer şirket tiplerine nazaran çok daha yüksektir.

T A B L O : 10

Anonim Şirketlerin

Anket Sıra No:	Sabit ve mütedavil sermaye tutarı
2	21.034.000
3	6.000.000
11	19.000.000
46	167.158.799

Anonim Şirketlerin ortaklarının sosyal menşei hakkında kendileri 'le teker teker mülakat yaparak bilgi toplayabilmenin güçlüğüne izaha ihtiyaç yoktur. Ancak, bu ortakların umumiyetle başka ülkelere ve başka vilâyetlere mensup bulduklarını ifade edebiliriz. Uni Royal Şirketinin sermayesinin % 60 ı Amerikan sermayesi olup geri kalan sermaye kısmında da Adapazar halkının mühim bir hissesi yoktur. Hususî mahiyetteki anonim şirketlerden biri ve yüksek sermayeli birisi olan Nişkoz firmasının 23 ortağının hiç birinin Adapazarlı olmayıp çoğunun Adana, Mersin gibi Güney İllerine mensup olduklarını ve hâlen ekserisinin İstanbulda yaşadıklarını tespit etmiş bulunuyoruz. Şu halde, şahıs ortaklarının ve şahıs şirketlerinin aksine olarak Anonim şirketlerde yerli halkın sermayeye iştirâkini ehemmiyetli bir kuruluş âmili olarak dikkate alabilmeye imkân yoktur.

Halbuki, Adapazarı ziraate son derece elverişli, münbit bir bölgede yer alan bir şehirdir. Türkiyede Gelir Vergisinden de muaf olmaları itibarile ziraat sektörü mensupları oldukça yüksek net kazançlar elde edebildikleri için bilhassa ihtisaslaşmış ziraat yapılan yerlerde ziraat sektö-

ründe biriken servetlerin başka sektörlere akıtılma ihtiyacını doğurmaları gerektiği tahmin edilebilir. Nitekim Adana, Mersin gibi ihtisaslaşmış ziraat illerinden taşan sermaye Adapazarı'daki bir Anonim Şirketin (Nişkoz'un) kurulmasına imkân verebilmektedir.

Fakat bizzat Adapazarı ziraate son derece elverişli bir bölgede bulunmasına rağmen ihtisaslaşmış ziraat yapan çiftçi tipinin ve büyük işletmelerin hâkim olduğu bir il değildir. Bu itibarla umumiyetle orta ve küçük işletme sahibi bulunan Adapazarı çiftçisinin ziraî istihsalini tamamlayan bir sahada faaliyette bulunacak bir sermaye şirketinin kurulmasını bizzat teşvik edebilecek kadar kapitalist davranış gösterebilmesi mümkün olamamaktadır.

Adapazarı sanayi sektöründe dahi bir ihtisaslaşma, şubeleşme ve dal, budak salma suretile büyüme temayülü mevcut değildir. İncelediğimiz gruptaki 46 işletmenin Adapazarı içinde veya dışında herhangi başka bir fabrika veya tesisi bulunmayanlarının sayısı 40 olup, tesisleri bulunanların sayısı 6'dan ibarettir. Bu 6 firmanın da aynı istihsal branşında faaliyet gösteren ilâve tesislere Adapazarı'nın dışında sahip bulunma tek bir firmadan ibarettir. Diğer beş firma, 2'si Adapazarı'nın içinde ve 3'ü de başka yerlerde olmak üzere Adapazarı'daki faaliyetlerinden tamamen farklı bir faaliyet sahasında tesis kurmuş bulunan ortaklar tarafından teşkil edilmiş olup, bunların ayrı tesisler kurmaları tek bir sahada, ihtisaslaşmalarının neticesini teşkil etmemektedir.

İncelediğimiz gruba dahil bulunan işletmeler, diğer bütün sanayi iş yerleri gibi Adapazarı'nın içinde veya çok yakınında kurulmuş olup, kuruluş yerleri itibarıyla umumiyetle Çark suyu civarı, İzmit caddesi, Hastane caddesi, Uzunçarşı, Soğan pazarı, Unkapanı, Atatürk Bulvarı civarı, Pirinç pazarı, Sakarya civarı gibi mevkilerde yer almış bulunmaktadır. Kuruluş yeri seçiminde rol oynayan belli başlı faktörler ehemmiyet sırasına göre 11 no.lu tabloda gösterilmiştir.

T A B L O : 11

Kolaylık yaratan faktör	Bu faktöre tâbi işletme sayısı
Münakale kolaylıkları	27
Enerji temini kolaylıkları	21
Ham madde Yardımcı madde ve malzeme temini kolaylığı	19
Satış ve sürüm kolaylığı	19
İşçi muhitlerine yakınlık	19
Müsait arsa bulunuşu	17

Bol su temini kolaylığı	17
Artıkları atma kolaylığı	15
Komşu sanayilerin yakınlığı	13
Bina temininin kolay oluşu	13
Tamir atelyelerine yakınlık	11
Toprağın hususiyetleri	1

Tablo'da belirli bir faktöre tâbi işletme sayısı olarak gösterilen rakamlar kuruluş yerinin seçiminde bu faktörün oynadığı role işaret eden işletmelerin sayısını belirtmektedir. Her işletmede birden fazla faktörün tesirine maruz kalınmak suretile kuruluş yeri intihap edildiği için belirli bir kaç faktöre en fazla işaret edildiği halde pek az işaret edilen faktörler de vardır.

İşletmelerin kuruluş yerinin güçlük arzemesinde rol oynayan faktörlerin ehemmiyet sırası itibarile dizilişleri ise 12 no.lu tabloda görüldüğü gibidir.

T A B L O : 12

Güçlük Yaratan Faktör	Bu faktöre tabi işletme sayısı
Hiçbir güçlüğü maruz olmayanlar	20
Su temininde güçlük	10
Arsa darlığı	9
Ham madde, yardımcı madde ve malzeme temini güçlüğü	7
Binalardan ileri gelen güçlük	7
İdari güçlükler	5
Satış ve sürüm güçlüğü	4
İşçi muhitlerine uzaklık	4
Artıkları atabilme güçlüğü	3
Sair güçlükler	3
Münakale güçlüğü	2
Enerji temini güçlüğü	2
Komşu sanayilere uzaklık	2
Toprağın hususiyetleri	1
Tamir atelyelerine uzaklık	1

Bu iki tablonun (11 ve 12 no.lu tabloların) tefsiri ve karşılaştırılması Adapazarı sanayiinin bazı hususiyetleri ve problemleri hakkında biraz daha fazla aydınlanmamıza yardım edebilir.

Evvelâ Adapazarı gibi münakale bakımından her türlü kolaylığa sahip bulunan bir şehirde münakale imkânlarını kuruluş yerini tayin eden

bir faktör olarak belirten işletmeler sayısının sadece 27 den ibaret olması, üzerinde durulacak bir husustur. İnceleme yaptığımız 46 işletmenin hepsinde de bu faktörün lehinde bir cevap verilmiş olmalıydı. Fakat, fazla miktarda istihlal yapan büyük işletmelerin hepsi bu faktörün lehinde olmak üzere oynadığı role işaret ettikleri halde, küçük işletmelerin bir kısmı buna işaret etmek ihtiyacını hissetmemişlerdir. Bunun sebebi, Adapazarı'nın münakale bakımından elverişsiz vasıflara sahip olması değildir. İşletmelerin bazılarının münakale kolaylıklarına ehemmiyet vermemeleri başka Vilâyetlere mal sevkedemeyecek kadar az istihsalde bulunan ve ancak mahalli ihtiyaçları tatmine çalışan küçük işletmeler olmalarından ötürüdür. Sadece iki işletme münakale durumunu güçlük yaratıcı bir faktör olarak belirtmişlerdir. Biri Küçük Hamam semtinde ve diğeri de Çark muntıkasında bulunan bu işletmeler yolun mevcut olmayışı sebebiyle değil butalarda mevcut yolların bozuk olmasından ötürü münakale faktörünün menfi rolüne işaret etmişlerdir.

Güçlük yaratan faktörlerin en ehemmiyetlisi 12 no:lu tabloda görüldüğü gibi su temini meselesidir. Halbuki, 11 No:lu tabloda bol su temini hususundaki kolaylığı kuruluş yeri lehinde bir faktör telakki eden işletmelerin sayısı bir hayli yüksektir. Bu bakımdan iki tablo arasında tezatlı bir durum mevcut gibi görülmekte isede hakikatte böyle bir tezat yoktur. Çünkü Adapazarı'da akar suların bol olmasına rağmen bazı işletmeler için suyun kirli veya temiz olması hiç bir ehemmiyet taşımadığı halde bilhassa gıda sanayii ile ilgili bazı işletmelerde bu husus son derece ehemmiyetlidir. Suyu muhtaç her işletme başlangıçta kuruluş yerini seçerken bu yerin su temini bakımından da kolaylık arzeden bir yer olmasına dikkat etmektedir. Ancak zamanla suyun kirlenmesi bu işletmelerden temiz su kullanmak zorunda bulunanlar için suya yakınlık faktörünün müspet bir faktör olarak mütalaasını imkânsız hale getirmektedir. Nitekim artıkların nereye atıldığı hususu ile ilgili sualimize artıklarının muayyen bir akar suya atıklarını belirtmek suretile cevap veren işletmelerin mevcudiyetine mukabil aynı akar sudan gıda sanayiinde faydalanmak ve bu itibarla bahis konusu suyu hususi bir tertibatla arıtmak zorunda olduklarını bildiren işletmeler de vardır. Kuruluş yerinin intihabından ve fabrikanın faaliyete geçmesinden sonra vuku bulan bazı hadiseler de temiz su temininde zamanla bazı güçlüklerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Meselâ evvelce çok temiz olan ve normal bir hızla aktığı için tabiatın yarattığı şekilde intikal eden Çark suyu, sonradan şehrin toprak altı su seviyesini düşürme gayesile Devlet Su İşleri Teşkilâtı tarafından yeni ve derin bir kanal açılarak suyun mecrası değiştirilip meyli arttırıldığı için be-

raberinde sürüklediği toprağın çoğalması sebebiyle kirlenmiştir. Bundan ötürü bu sudan gıda sanayiinde faydalanılan bir fabrika'nın idarecileri temiz su temini bakımından iki projeden birini tercih etmek zorunda kalmışlardır. Bu projelerden biri fabrika içinde arıtma teşkilâtı kurmak, ikincisi ise Sapanca gölüne yakın bir yerden çimento borularla suyu bizzat temin etmekten ibarettir.

11 ve 12 no:lu tabloların tefsir edilmesi gereken unsurlarından biri de Toprağın hususiyetleri faktörüdür. Her iki tablodaki toprakla ilgili cevaplar toprağın kolaylık yaratıcı veya güçlük yaratıcı hususiyetleri bakımından son derece ehemmiyetsiz bir faktör olduğu intibamı vermektedir. Halbuki Adapazarı içinde sanayileşmeyi ve istikbalde bilhassa ağır sanayiin geliştirilmesine yönelme temayülünü tahdit edebilecek en ehemmiyetli faktör toprak faktörüdür.

Adapazarı, dördüncü jeolojik çağda teşekkül etmiş bulunan bir çöküntü sahasında kurulmuş bir şehir olduğu için toprağı sağlam değildir ve zelzele tehlikesine maruzdur. Bundan ötürü ağır sanayiin kurulması halinde binaların temellerinin blok halinde beton dökülmek suretile inşası gerekecektir. Aksi takdirde binalar zelzeleye karşı mukavemetsiz olacaktır. İşletmelerin toprak faktörüne ehemmiyet vermeyişleri küçük işletme mahiyetinde olmaları ve ağır inşaata ihtiyaç hissetmemeleri dolayısıledir.

Mahzur teşkil eden faktörlerden ikinci derecede ehemmiyet taşıyan arsa darlığıdır. Keza, binaların eski ve dar oluşundan doğan mahzur da 12 no:lu tabloda oldukça mühim bir sıra işgal etmektedir.

Muhtemel bir yer değiştirme halinde işletmelerin hangi ihtiyaçlarını daha iyi tatmin etmeye yönelecekleri hususunu tespit gayesile sorulan suale aldığımız cevaplar halen mevcut kuruluş yerinin çeşitli bakımlardan son derece müsait şartları ihtiva ettiğini bildirmiş olan işletmelerin dahi mecburî bir yer değiştirme halinde bazı ihtiyaçlarının daha iyi tatminine yöneleceklerini göstermektedir. Hâlen Adapazarında Sanayi bölgesi itti-haz edilmeye son derece müsait bir bölge vardır. Bu da dört yol mmtıkasıdır. Dört yıl mntıkası Adapazarım çeşitli istikametteki yollara bağlayan ve şehrin dışında bulunan bir kavşak noktası civarındaki boş arazi olup, nakliye, su, enerji ve toprak sağlamlığı bakımından ideal bir kuruluş yerinin bütün vasıflarına sahiptir. Şehrin dışında olması gürültü, duman, is ve diğer mahzurları itibarile sanayiin şehir içinde gelişmesini engelleyen sebeplerin ortadan kalkması bakımından fayda hasıl edeceği gibi şehre fazla uzak olmayışı dolayısıle işçi temini hususunda da güçlük çıkarıcı bir tesir yaratmayacaktır.

Fakat, bütün bu müspet hususiyetlerine rağmen Adapazarı sanayiinin dörtyol mntkasına naklinin bir takım transfer masraflarına yol açacağı da muhakkaktır. Üstelik incelediğimiz 46 işletmenin 34 ünde patronların kiracı olmayıp iş yerinin mülkiyetine bizzat sahip durumda bulunmaları transferi güçleştirici bir faktör olarak rol oynamaktadır. Muhtemel bir yer değiştirme halinde işletme sahiplerinin daha iyi tatminine ehemmiyet verecekleri ihtiyaçları 13 no.lu tabloda gösterilmiştir.

T A B L O : 13

İhtiyaçlar	İşletme sayısı
Arsa	29
Münakale	22
İdâri ve mali kolaylık	20
Enerji	19
Bina	18
Su	18
İşçi muhitlerine yakınlık	18
Ham madde, malzeme temini	14
Tamir atelyelerine yakınlık	11
Artıkları atma	9
Diğer sanayi kollarına yakınlık	7
Satış ve sürüm	6
Toprağın hususiyeti	4
Diğer ihtiyaçlar	4

Kuruluş yerinin değiştirilmesi bahis konusu olduğu takdirde daha geniş arsa temini ihtiyacım bir problem olarak hissedeceklerini bildiren işletmelerin sayısı 29 olup, bu rakkam incelediğimiz grubun % 60 mı teşkil etmektedir. Gruba dahil bulunan dört büyük işletme kuruluş yerlerinin değiştirilmesi bahis konusu olmadığını belirttiklerine göre bu 29 işletmenin hepsi de şehir içinde kurulmuş küçük işletmeler olup, daha geniş bir arsaya ihtiyaç hissetmektedirler. 14 no.lu tabloda da görüldüğü gibi bunların ilâve arsa ihtiyaçları bazıları için halen kapladıkları arsanın bir kaç misli olabilecek kadar fazladır. Buna rağmen tablonun dördüncü sütununda kuruluş yerini nakletmeyi isteyip istemedikleri hususundaki soruya menfi cevap verdikleri görünenlerin sayısı bir hayli yüksektir. İlâve arsa ihtiyaçları ne kadar fazla olursa olsun yer değiştirme hususundaki temayülleri menfi olan bu işletmelerin büyük bir kısmı (tablonun ikinci sütununda da görüldüğü gibi) halen işgal ettikleri arsa ve binaya bizzat sahip bulunan işletmelerdir.

T A B L O : 14

Arsa ihtiyacına Ehemmiyet veren İşletmelerin

Anket Sıra No:	Sahiplik durumu	Kapladığı saha (M ²)	Nakil istiyor mu?	Yer değiştirmede ilâve arsa ihtiyacı (M ²)
1	—	200	—	—
3	+	4.000	+	1.500
5	+	50.000	—	30.000
6	+	250	—	1.000
7	—	200	+	400
8	+	45	—	100
9	+	140	?	—
15	+	3.000	—	5.000
16	+	9.000	—	—
17	+	1.700	—	1.700
18	+	4.000	+	4.000
19	?	350	—	2.000
20	—	450	+	500
21	+	400	+	500
23	+	2.500	—	2.500
24	+	351	—	500
26	+	1.100	—	2.000
27	+	2.500	—	5.000
28	+	1.000	—	2.000
32	+	2.300	—	3.000
33	—	100	+	100
34	—	120	+	150
35	+	650	+	5.000
36	—	300	+	1.000
38	+	84	—	200
39	—	50	+	450
40	+	250	+	2.000
41	+	300	+	1.000
44	—	500	+	1.500

Tablonun dördüncü ve ikinci sütunlardaki işaretlerin birbirinin zıddı olması kapladıkları yerin sahibi bulunan işletmelerin yer değiştirmeyi istemediklerini, kiracı durumunda olan işletmelerin ise yer değiştirmeyi istediklerini göstermektedir. Şu halde arsa ihtiyacının şiddeti sahiplik durumuna nazaran yer değiştirme isteği üzerinde daha zayıf bir tesir kudretine sahip bulunmaktadır.

Bu netice neyi ifade eder? Kanaatimizce bu netice her şeyden evvel Adapazarı küçük sanayiinin aşırı derecede görenekçi ve rasyonelizasyon

prensiplerinden uzak olduğunu ifade eder. Çünkü, ileride Adapazarı'nı bir sanayi şehri olarak gelişmesi ancak dört yol muntkasının sanayi sektörüne tahsis edilmesi suretile mümkün olabilecektir. Nakliye kolaylıkları, enerji temini, toprağın sağlamlığı, kanalizasyona istenildiği kadar akıntı meyli verebilme imkânları, komşu sanayi dalları arasında iş birliği, kolayca su temini gibi bir çok hususiyetleri itibarile Dört Yol muntkası ideal bir sanayi bölgesi olmaya namzettir. Memleketimizde yatırım imkânları arayan Yabancı sermayenin de bu muntkayı cazip bulmasını gerektiren çeşitli sebepler vardır. Dört Yolda şu veya bu şekilde sanayileşme hareketi bir defa başladıktan sonra, arsa temini herhalde bu günden çok daha zor şartlar altında mümkün olacaktır. Halbuki Dört Yolda sanayi işletmelerinin toplanması ile bu bölgenin arzettiği çeşitli imkânlar sayesinde Adapazarı'nın şehirleşme temayülünün hızlanacağını ve Şehir içi arsa ve bina fiyatlarının mesken ve ticarethane ihtiyaçlarının artması dolayısıyla yükseleceğini tahmin etmek güç değildir. Bu gün için sanayie tahsis edilen şehir içindeki arsaların o zaman mesken ve ticarethane gibi gayelere hasredilmek üzere daha rasyonel bir şekilde kullanılması veya daha yüksek fiyatlarla satılması mümkün olabilecektir.

13 no.lu tablo'da muhtemel bir yer değiştirme halinde toprağın hususiyetlerinin değişik olmasını isteyen işletmelerin sayısı 4 den ibarettir. Bu rakkamın düşüklüğü, Adapazarı sanayiinin umumiyetle küçük işletmelere dayanmasından ve bu işletmelerin ise büyük ve ağır inşaata ihtiyaç hissetmeyişlerinden ileri gelmektedir.

Yeni bir sanayi bölgesinin tespiti kat'ileştiği takdirde tesislerin oraya nakletme veya orada yeniden tesis kurma temayülüne tabi olup olmadıkları, başka müesseselerle birleşerek büyük ve modern bir tesis kurmayı düşünüp düşünmedikleri ve yeniden tesis kurmak istedikleri takdirde nereyi en uygun yer telakki ettikleri hususlarındaki sorulara incelediğimiz işletmelerin bütünü itibarile aldığımız cevaplar 15 no.lu tabloda toplu bir halde gösterilmiştir.

T A B L O : 15

Anket sıra No:	Yer değiştirme isteği	Birleşme isteği	En uygun yer
1	—	—	Aynı yer
2	—	—	Aynı yer
3	+	—	Dört Yol
4	—	—	Aynı yer
5	—	+	Başka Vilâyet

Anket sıra No:	Yer değiştirme isteği	Birleşme isteği	En uygun yer
6	—	—	Dörtyol
7	+	+	Dörtyol
8	—	—	şeker Fab. civarı
9	+	—	Çark bölgesi
10	—	+	Çark bölgesi
11	—	—	Aynı yer
12	+	—	Dörtyol
13	—	—	Arifiye
14	—	—	Aynı yer
15	—	—	Çark bölgesi
16	—	+	Başka Vilâyet
17	—	+	Hendek asfaltı
18	+	—	Çark bölgesi
19	—	—	Dörtyol
20	+	+	Çark bölgesi
21	+	+	Dörtyol
22	—	—	?
23	—	—	Aynı yer
24	—	+	Dörtyol
25	—	+	Çark Bölgesi
26	—	+	şehir İçi
27	—	+	Dörtyol
28	—	—	Dörtyol
29	—	—	Aynı yer
30	—	—	Başka Vilâyet
31	—	+	Aynı yer
32	—	—	Dörtyol
33	+	+	Dörtyol
34	+	+	Dörtyol
35	+	+	Dörtyol
36	+	+	Sakarya Kenarı
37	+	—	Dörtyol
38	—	—	Soğan Pazarı
39	+	+	Dörtyol
40	+	—	Dağ dibi mahallesi
41	+	+	Çark bölgesi
42	+	—	Soğan Pazarı
43	—	—	Aynı yer
44	+	+	Dörtyol
45	—	—	Aynı yer
46	—	—	Dörtyol

15 no:lu tablonun 1.ci ve 2 inci sütünlarının birlikte dikkate alınması halinde şu neticelerin elde edilmesi mümkündür:

T A B L O : 16

Tercih durumu	İşletme sayısı
Ne yer değiştirmeyi, ne de birleşmeyi istemeyenler	20
Hem yer değiştirmeyi, hem de birleşmeyi isteyenler	10
Birleşmeyi isteyip, yer değiştirmeyi istemeyenler	9
Yer değiştirmeyi isteyip birleşmeyi istemeyenler	7
Yekûn	46

Ne yer değiştirmeyi ne de başka bir işletme ile birleşmeyi istemediklerini bildiren 20 işletmeden 12 si, kendi başlarına ikinci bir tesis kurmaları gerektiği takdirde bunu da halen buldukları adreste, 8 i ise başka yerlerde kurmayı istemektedir. Bu 8 işletmeden 5 i, ikinci bir tesis kurdukları takdirde bunu Dörttyolda kurmalarının muvafık olacağını bildirmişlerdir.

Hem yer değiştirmeyi hem de başka müesseselerle birleşerek büyük ve modern bir tesis kurmayı arzu eden 10 işletmeden 7 si ise ikinci bir tesis kurdukları takdirde bunu Dörttyol'da kurmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Birleşerek yeni bir tesis kurmayı isteyen, fakat yer değiştirmeyi istemeyen 9 işletmeden 3 ü yeni bir tesis kuracak oldukları takdirde Dörttyol'u tercih edeceklerini ifade etmişlerdir.

Nihayet, başka bir firma ile birleşmeyi istemeyen, fakat yer değiştirmeyi arzu eden 7 işletmenin dahi 2 si, yeni bir tesis kuracak oldukları takdirde bunu Dörttyol'da kuracaklarını bildirmişlerdir.

Böylece, yeni bir tesis kurmaları bahis konusu olduğu takdirde, bunu nerede kuracaklarını bildiren 45 işletmeden (bir işletme cevap vermediğine göre) 17 si Dörttyol'u tercih ettiklerini açıklamışlardır. Bu netice bir kuruluş yeri olarak Dörttyol mevkiinin taşıdığı ehemmiyetin yer değiştirmeyi arzu etmeyen işletmeler arasında dahi kabul edilmeye başladığını göstermektedir.

En uygun kuruluş yeri hakkındaki tercihleri itibarile işletmeler aşağıda görüldüğü gibi sıralanmaktadır:

İşletme Adı: ... LTESİ
 İşletme Adı: ... MÜHÜRÜ
 İşletme Adı: ...
 İşletme Adı: ...

T A B L O : 17

Bildirilen bu uygun kuruluş yeri	İşletme sayısı
İşletmenin kendi yeri	21
Dörtyol	17
Başka bir Vilâyet	3
Hendek Asfaltı	1
Sakarya kenarı	1
Dağ dibi mahallesi	1
Arifiye	1
Cevapsız	1
Yekûn	46

Başka bir Vilâyeti tercih eden işletmeler ya kiremit ve tuğla işletmeleri gibi yağışlı iklimi ile ve toprağının uygunsuz olması dolayısıyla Adapazarı'nu faaliyetleri bakımından müsait saymayan, ya da faaliyet sahalarında aşırı rekabetin hakim olduğunu bildiren işletmelerdir.

17 no:lu tabloda da görüldüğü gibi, en uygun kuruluş yeri hakkındaki sorumuza cevap veren 45 işletmenin 24 ü kendi buldukları kuruluş yerinden farklı bir yeri yeni bir tesisin kurulması hususunda tercih etmekte ve bu 24 işletmenin 17 si ise bu hususta Dörtyol bölgesi üzerinde durmaktadır.

II — Fiziki Hususiyetler :

İncelediğimiz işletmelerin kapladıkları saha itibarıyla şu suretle tasnif edilmeleri mümkündür:

T A B L O : 18

Kapladıkları saha (M ²)	İşletme sayısı
1 — 1000	23
1001 — 5000	12
5001 — 10000	3
10001 — 50000	2
50001 — 100000	1
100001 — 500000	2
500001 — (+)	2
Cevapsız	1
Yekûn	46

İşletmelerin işgal ettikleri sahanın yüzde kaçını kullandıkları hususuna alınan cevaplar 19 no.lu tabloda görüldüğü gibi tasnif edilebilir:

T A B L O : 19

Kullanılan Saha Yüzdesi	İşletme Sayısı
% 1 — 30	3
% 31 — 60	4
% 61 — 99	2
% 100	36
Bilinmeyen	1
Yekûn	46

Kapladıkları sahanın tamamını kullanan 36 işletmenin sahaları itibarile, kiracı veya mülk sahibi olduklarına göre tasnifi şöyledir:

T A B L O : 20

Arazilerinin % 100 ünü kullanan işletmelerin

Arazi genişliği (M ²)	Kiracı	İşletme sayısı		Yekûn
		Sahip	Meçhul	
1 — 1000	9	12	1	22
1001 — 5001	2	4		6
5001 — 10000		3		3
10001 — 50000		2		2
50001 — 100000				0
100001 — 500000		1		1
500001 — (+)		2		2
Yekûn	11	24	1	36

Arsa kifayetsizliğinden ileri gelen mahzur kapladıkları arazinin % 100 ünü kullanan işletmeler için, arazinin bir kısmını kullananlara nazaran çok daha şiddetlidir. Bu itibarla kullanılan arazinin yüzde nispeti ile kiracılık veya mülk sahipliği durumunun mukayesesini bilhassa bu işletmeler için yaptık ve mukayese neticelerini 20 no.lu tabloda tespit ettik.

Tablonun tetkikinden de anlaşılacağı gibi arazisinin tamamını kullanan bu 36 işletmenin 24 ü (veya % 66 sı) kullandıkları yerin sahibi durumunda bulunan işletmelerdir. Bu husus, yer darlığının ortaya çıkardığı mahzurları bir dereceye kadar örtmekte veya hafif hissedilir hale getirmektedir.

Kullanılan binaların inşa tarihi itibarıyla tasnifi ise 21 no:lu Tablodaki gösterilmiştir:

T A B L O : 21

Binaların inşa tarihi	Sayısı
1911 den önce	0
1911 — 1920	2
1921 — 1930	0
1931 — 1940	3
1941 — 1950	7
1951 — 1960	20
1961 ve sonra	9
Meçhul	5
Yekûn	46

Tabloda da görüldüğü gibi, incelediğimiz sanayi işletmelerinin 46 da 29 u (veya % 63 ü) 1950 den sonra inşa edilmiş binalarda faaliyette bulunmaktadır. Halbuki, evvelce 3 no:lu tabloda tespit ettiğimiz neticeye göre incelediğimiz işletme grubunda kuruluş tarihi 1950 den sonra olan işletmelerin sayısı 33 ve nispeti ise % 71 kadardır. Bu hale göre 20 no:lu tablodaki inşa tarihi meçhul 5 bina 1950 den sonra inşa edilmemişse, (ki bu ihtimal çok kuvvetlidir, çünkü 1950 den sonra yapılan bir binanın inşa tarihinin meçhul olması mümkün değildir) bu takdirde 1950 yılından sonra sanayie tahsis edilen binaların inşaatındaki artış nispeti ile, yine 1950 yılından sonra kurulan sanayi işletmelerinin artış nispeti arasında bir muvazenesizlik var demektir. Bu dengesizlik, sanayie tahsis edilen yeni bina sayısındaki artışın, yeni işletmeler sayısındaki artışı geriden takip edebilmesi şeklinde ifade edilebilir.

Şu halde, yeni kurulan sanayi işletmelerinin bazıları eskiden inşa edilmiş ve sanayi işletmesi olmaya müsait bulunmayan bazı binalarda faaliyete geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu mecburiyet şehir içinde kurulan sanayi işletmelerinin halkı rahatsız etmesinden doğmakta ise, bahis konusu muvazenesizliğin zamanla daha da artması ve yeni kurulacak işletmelerin belki de mesken olarak inşa edilmiş eski binalar satın alınmak suretile bu binalarda faaliyete geçmeleri hali müşahade edilecektir.

III — Sermaye, Satış ve Sürüm :

İncelediğimiz 46 işletmenin mütedavil sermayeleri itibarıyla yapılan bir tasnifi 22 no:lu tabloda belirtilmiştir (1965 yılı için)

T A B L O : 22

Mütedavil sermaye miktarı (Lira)	İşletme Sayısı
0 — 20.000	4
20.001 — 100.000	8
100.001 — 500.000	15
500.001 — 1.000.000	-
1.000.001 — (+)	4
Cevapsız	15
Yekûn	46

En kalabalık grubu teşkil eden 100.001 — 500.000 lira sermayeli işletmelerin faaliyet sahaları kimya sanayii, kiremit ve tuğla, sabun, akümülatör, rejener Kauçuk, Sandalye, Kontrplak, Patates Nişastası, Tahin ve şekerleme, kereste ile mekik ve nesbatî yağ imalinden ibarettir.

Sabit ve mütedavil sermayeleri tutarı itibarıyla ve ecnebi sermaye kullanmakta olup olmadıklarına göre incelediğimiz 46 işletmenin 1965 yılı bakımından aşağıdaki gruplara tefrik edilmesi mümkündür.

T A B L O : 23

Sabit ve Mütedavil Sermaye tutarı	Ecnebi Sermaye		İşletme Yekûnu
	Var	Yok	
0 — 20.000	-	1	1
20.001 — 100.000	1	6	7
100.001 — 500.000	1	13	14
500.001 — 1.000.000	-	5	5
1.000.001 — (+)	4	6	10
Yekûn	6	31	37
Cevapsız			9
Yekûn			46

Görülüyor ki, ecnebi sermaye iştirâki daha ziyade yüksek sermayeli işletmelerde müşahade edilmekte veya, başka bir deyişle sermaye tedariki imkânları esasen yüksek sermayeli durumdaki firmaların iktidarı dahilinde bulunmakta ve sermayenin daha da büyümesi neticesini vermektedir.

Patent hakkına sahip mamulleri bulunan işletmelerin sayısı, incelediğimiz grupta 12 den ibarettir. Ve bahis konusu gruba mensup işletme-

lerden sadece ikisi dış memleketlere ihracat yapmaktadır. Bunlardan biri (şeker fabrikası) İngiltereye bir artık madde olan melas ihraç etmektedir. İhracat yapan diğer işletme ise U.S. Royal Lâstik fabrikası olup Belçika'ya çok az miktarda kamyon lâstiği ihraç etmektedir. Mamafî bu fabrikada gelecek yıllarda ihracatın artırılması mümkün olabilecektir. Gelecek yıllarda iki firma daha ihracata geçme gayretleri göstereceklerdir. Bunların ihracatı Afrika devletleri, Yunanistan, Suriye ve Lübnan'a yönelmiş olacaktır.

İncelediğimiz işletmelerin ancak 4 ünün imal ettikleri mamuller ithal edilmektedir. İthal edilen bu mamüller traktör ve motopomp ile kereste, deri ve Vagon imalinde kullanılan bazı parçalardır. Mamafî bu sonuncusunun (parçaların) ancak pek az miktarda ithal edildiği tespit edilmiş bulunmaktadır.

IV — Su ve Enerji Temini ve İstihlâki :

İncelediğimiz işletmelerin su kullanan 40 ının aylık, vasatî, fiilî su istihlâki ile tam çalışma halindeki su ihtiyaçları ve istikbalde aylık vasâtî su istihlaklerinin ne miktar olacağı hususundaki sorulara alınan cevapların 24 no.lu tabloda görüldüğü gibi tasnif edilmesi mümkündür.

TABLO : 24
Aylık Vasatî Su İstihlâki
İ ş l e t m e S a y ı s ı

İşletme grupları (M ³ olarak) istihlâk	Fiilî Miktar		Tam Çalışma Miktarı			İstikbale alt mikdar		
	Mikdarı bildiren	bilmeyen	aynı kalır	artar	bilme-yen	aynı kalır	artar	bilme-yen
1 - 1000	18		13	5		5	9	
1001 - 10.000	3		3				3	
10.001 - 50.000	2			1		2		
50.001 - 100.000	1			1			1	
100.001 - 500.000	1			1			1	
500.001 - (+)	1			1			1	
Bilinmeyen		14			15			18
Yekûn	26	14	16	9	15	7	15	18

Su kullanmayan 6 işletme dikkate alınmaksızın su kullanan 40 işletmenin durumlarını gösteren bu tablonun tetkikinden de anlaşılacağı gibi

aylık vasatı su istihlâk miktarını bilmeyen işletmelerin sayısı bir hayli yüksektir ve bunların bir kısmı çok fazla su sarfeden ve suyu kolay şartlar altında tedarik eden işletmelerdir. Suyu çok az miktarda kullanan işletmeler şehir içinde belediye tarifesine göre ve şehrin su şebekesinden tedarik ettikleri suyu istihlâk ettikleri için en iyi bilgi bunlardan alınabilmektedir. Bu suale cevap vermeyen işletmeler sayısının yüksek olması toplanan bilgilerin tefsirini güçleştirmektedir.

İncelediğimiz işletmelerin kullandıkları ve yakın istikbalde kullanabilecekleri muharrik gücün aylık yekûnu (Beygir gücü olarak) 25 no.lu tabloda gösterilmiştir.

TABLO : 25

Muharik güç (B.G.)	Halen	İstikbalde
0 - 5	7 İşletme	5 İşletme
6 - 10	2 "	2 "
11 - 50	13 "	8 "
51 - 100	8 "	8 "
101 - 1000	5 "	8 "
1001 - 2500	3 "	2 "
2501 - 5000	1 "	0 "
5001 - (+)	3 "	3 "
Bilmeyen	1 "	9 "
Kullanmıyor	3 "	1 "
Yekûn	46 "	46 "

Tablonun tetkikinden de anlaşılacağı gibi muharrik güç kullanmayan işletmelerin nispeti 3/46 veya % 6.5 dur. İşletmelerin büyük ekseriyeti ise kullandıkları muharrik gücün düşüklüğünden de belli olduğu gibi birer küçük işletme mahiyetindedirler. Bunların istikbalde uzvi bir gelişme göstermek suretile büyümeleri ve kullandıkları muharrik gücü arttırmaları ihtimali de hemen hemen yok denecek gibidir. 5000 B.G. den fazla aylık muharrik güç kullanan işletmelerin kullandıkları aylık enerji miktarı ise 5000 in çok üstünde olup milyonları aşmaktadır. Bu işletmeler ileride kullanacakları aylık muharrik güç miktarının bugünkünden çok daha fazla olacağını bildirmişlerdir. Meselâ, 2 anket no.lu işletmede normal olarak 799367 B.G. aylık enerji istihlâk edildiği halde tam çalışma aylarında bu miktar 2,558,510 B.G. nü bulmaktadır. 11 No.lu işletmede halen 651.000 B.G. enerji sarfedildiği halde istikbalde bu sarfiyat (ayda) 1.171.000 B.G. ne yükselecektir. 46 no.lu işletmede şimdiki sarfiyatın (ay-

hk) 1.562.500 B.G. olmasına mukabil ileride 2.473.000 B.G. kadar olacağı tahmin edilmektedir.

V — Münakale :

İncelediğimiz işletmelerin sahip buldukları ve ileride ihtiyaç duyacakları nakil vasıtalarının cinsi ve sayısı 26 no:lu tabloda görüldüğü gibidir :

TABLO : 26

Nakil vasıtalarının Cinsi	Sayısı	
	Şimdiki mevcut	İlave ihtiyaç
Kamyon	31	38
Kamyonet	18	25
Jip	13	1
Pikap	10	1
Tanker	6	1
Otomobil	4	1
Otobüs	3	-
Servis arabası	3	1
Minibüs	2	3
İmpala	1	-
Motorsiklet	1	-
Yekûn	92	71

En çok kullanılan vasıtaların kamyon ve kamyonet olmasına ve bunlara duyulan ihtiyacın ileride bugünkünün bir mislinden fazla artacağı bilinmesine rağmen bu vasıtaların nakil masrafları bakımından temin ettikleri net istifadenin miktarı ve ehemmiyeti hakkında hiç bir işletmede hesap ve kayıtlara dayanan malûmat elde edilememiştir.

Aynı sanayi dalında çalışan işletmelerde aynı ham madde, yardımcı madde ve malzeme kullanıldığından ve bunlar aynı yerlerden getirildiğinden bazı işletmelerin kendi aralarında kooperasyon yaparak müştereken kamyon sahibi olmaları da mümkündür. Böyle bir kooperasyonun gerçekleşebilmesi için her gün çalıştırılan bir kamyonun teknik ömrü dikkate alınarak tespit edilecek amortisman payı, şoför ücreti ve benzin bedeli gibi masraflar tutarından nakledilen ham maddenin bir tonunun bir kilometre nakli için gerekli miktarın, aynı nakil ameliyesinin satıcının vasıtası ile veya başka bir vasıta ile gerçekleştirilmesi halinde ödenen masrafla kıyaslanması gerekir. Halbuki kendi kamyonlarına bizzat sahip olan

İşletmelerde dahi böyle bir kıyaslamaya esas teşkil edecek bilgi elde edilememiştir.

Enerji kaynağının temininde işletmeler umumiyetle nakliye mahliyetini bilmemektedirler. En fazla kullanılan enerji kaynağı zaten elektriktir. Bunu fuel oil takip etmekte olup nakliye işi satıcı tarafından ifa edilmekte ve nakliye bedeli fiyata dahil bulunmaktadır. Fakat ehemmiyet sırası itibarile bir evvelki enerji kaynağını takip eden diğer bütün enerji kaynakları, yani odun kömürü, odun, linyit, kok gibi kaynaklar alıcının kendi vasıtası ile nakletmesi halinde muhtemelen daha ucuza nakledilebilir ve bu hususta kooperasyona girişilmesi vasıtaların daha kolaylıkla teminini, mümkün kılabilir. Kullanılma hususunda taşıdıkları ehemmiyet derecesine göre çeşitli enerji kaynaklarının sıralanışı ve bunların umumiyetle ne-reden temin edildikleri 27 no:lu tabloda gösterilmiştir.

TABLO : 27

Ehemmiyet sırası itibarile enerji kaynağı	Temin edildiği yer
Elektrik	Etibank
Fuel Oil	Yarımcı, İstanbul, Adapazarı
Odun kömürü	Bolu
Odun	Kandıra, Akyazı
Linyit	Bolu
Petrol	İzmit
Kok	Zonguldak
Mazot, Gaz	Adapazarı

Kullanılan kaynağın miktarı ve masraf tutarı hakkında çok az işletmede tatmin edici bilgiler elde edilebilmiştir. İncelediğimiz işletmelerden aylık elektrik sarfiyatı en az olan 55 kws. ve en çok elektrik istihlak edeni ise 1.200.000 kws. sarfiyatta bulunmaktadır. Fuel Oil kullananlarda ise sarfiyat en az 5 ton ve en çok 310 ton olarak tespit edilmiştir. Enerji kaynağının aylık masraf tutarı ile nakliye bedelinin miktarı hakkında pek az işletmede bilgi elde edebilmiş olmamız işletmelerin çoğunda bu suale cevap vermenin mahzurlu telâkki edildiğini veya maliyet hesaplarının (bilhassa küçük işletmelerde) kifayetsiz bir şekilde tutulmadığını ifade eder. Bu ikinci ihtihalin gerçeğe daha yakın olduğu ifade edilebilir.

Tam kapasite ile çalışma halinde enerji ihtiyacının miktarında, enerji masrafında ve nakliye bedelinde ne kadar artış olacağı hususundaki so-

ruya sadece 9 işletme cevap vermiştir. Cevap vermeyen işletmelerin büyük bir kısmı esasen tam kapasite ile çalıştıklarını bildirmişler, bir kısmı da cevap vermekten kaçınmışlardır. Bahis konusu 9 işletmeden 6 sı enerji ihtiyacının iki misli artacağını 2 si üç misli olacağını ve biri de % 40 artış göstereceğini belirtmişler, masrafın muhtemel artışı hakkında herhangi bir tahminde bulunmamışlardır.

Kullanılan ham madde, yardımcı madde ve malzeme içinde dış memleketlerden temin edilenleri Almanya ve Hollandadan soda, tasfiye toprağı, karborafin, İtalya'dan tuz asiti ve yine Almanya'dan sentetik tutkaldır. Sütü gıda maddeleri için gerekli süt, nişasta imalinde kullanılan patates, kiremit imali için lüzumlu toprak Sakarya Vilâyeti içinden temin edildiği halde, nebati yağ ve şeker imali ile meşgul zirai sanayi işletmelerinin kullandıkları ham madde Sakarya ilinin imkânlarını aşmakta ve diğer vilâyetlerden temin edilmektedir. Meselâ şeker imali için lüzumlu pancar Sakarya ilinden başka çeşitli illerden de muhtelif vasıtalarla getirilmektedir. Nebatî yağ imâli için gerekli mısır, Adapazarı civarından ve Uşak, Denizli, Eskişehir, İnegöl, Bursa, Bandırma, Karacabey, Edirne, Tekirdağ, Çorlu, Uzunköprü, İzmit Kandıra ve Samsun'dan, Ayçiçeği, Trakya, İzmir, Afyon, Eskişehir ve Balıkesir'den, Susam ise Adana, İzmir, Antalya ve Trakya'dan getirilmektedir.

Şu halde Sakarya ili, toprağının münbit ve ikliminin sulak olmasına rağmen, mevcut gıda sanayiinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar zirai mahsul yetiştirememektedir. Bu bakımdan bilgi ve kredi yardımı ile köylünün daha rantabl ve daha entansif ziraate geçebilmesinin temini halinde vilâyet dahilinde ziraat ve sanayi sektörlerinin birbirini daha iyi tamamlamaları mümkün olabilecektir.

Kiremit ve tuğla sanayii için Adapazarı'nın köylerinden temin edilen toprak pek müsait olmadığı gibi Adapazarı'nın yağışlı olan iklimi de mevcut tesislerin kifayetli bir surette faaliyet gösterebilmelerine elverişli değildir. Sanayi işletmeleri için gerekli demir Karabük ve Ereğli'den temin edildikten başka ithal etmek suretile de temin edilmektedir. İthal malı olan ham maddelerin bazıları İstanbul piyasasından satın alınmaktadır. Meselâ İstanbul'daki Kohen firmasının yegâne ithalâtçı durumunda olduğu rivayet edilen kurşun Adapazarı'nda mevcut bazı sanayi kolları için hayati bir ehemmiyet taşımakta ve iki ay içinde fiyat 6 liradan 8 liraya yükselebilmektedir. Bol kurşun tedarik edilemediği için meselâ Akümülatör sanayinde tam kapasite ile çalışılmamaktadır.

Ham madde olarak gerekli kükürt Keçiözümlü'den, Ağaç ise Bolu, Kastamonu ve Sakarya'dan, çimento, mozaik, ham deri, boya, zift spe-

ratür, asit sülfirik, esans, kostik gibi maddeler İstanbul'dan getirilmektedir.

Ham madde naklinde en çok kullanılan vasıta yine kamyonudur. Ham maddeyi kendi vasıtaları ile getiren işletmelerde nakliye maliyeti (şoför ücreti, amortisman payı ve benzin masrafından kilo veya ton başına isabet eden masraf) hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Diğer işletmeler ise nakliyenin satıcıya ait olduğunu bildirdikleri halde bunun fiyat üzerinde ne kadar bir ilâve teşkil ettiği hususunu açıklayamamaktadırlar. Tam kapasite halinde kullandıkları ham maddenin ne miktar olacağı hususunda da tam manasile tatminkâr cevaplar elde edilememiştir. Aynı kufayetsizlik tam kapasite halinde ham madde ve nakliye masraflarının tutarı hakkındaki suale verilen cevaplar için de vârittir.

İncelediğimiz işletmelerin artıklarının değerlendirme şekilleri itibarıyla tasnifi 28 no.lu Tablo'da görüldüğü gibidir.

TABLO : 28

Artıkların değerlendirilişi	İşletme Sayısı
Artıkları olmayanlar	13
Artıkların hepsini değerlendirenler	18
Artıkları kısmen değerlendirenler	7
Artıkların hepsini atanlar	8
Yekûn	46

Artıklarının hepsini atan 8 işletmenin 4 ü artıklarını çöpe, 3 ü çark suyuna ve 1 i de kanalizasyona dökmektedirler. Büyük işletmelerden şeker fabrikasının artıkları küspe ve melastır. Pancarın samanı olan küspe pancar ekicileriyle yapılan mukaveleye istinaden, teslim ettikleri pancarın % 40 ı miktarında çiftçiye bedelsiz olarak verilmekte, kalanı pancar ekicileri istihsal kooperatifi vasıtasıyla gene çiftçiye bir bedel mukabilinde satılmaktadır. Yem olarak kullanılan melas ise çiftçiye, besicilere, asit sanayii müesseselerine satılmakta, ispirto istihsalı için ispirto fabrikası olan diğer şeker fabrikalarına bedelli olarak sevkedilmekte ve kalırsa ihraç edilmektedir.

Lâstik Fabrikasının artıkları ayda iki defa müteahhide satılmakta, Vagon fabrikasının alüminyum, saç ve kereste parçalarından ibaret olan artıklarının ise % 60 ı satılmakta % 40 ı tekrar imalâtta kullanılmaktadır. Zirai Donatım fabrikasının artıkları ise tamamen satışa arz edilmektedir.

İncelediğimiz diğer fabrikalar içinde artıklarını ısı haline çevirmek suretile tamamından fayda elde eden işletmeler de vardır.

İncelediğimiz grupta mamul ve yarı mamullerini sadece yakın vilâyetlere değil, fakat Türkiye'nin her tarafına sevk edebilen işletmelerin sayısı 16 olup, bu sayının yüksekliği Adapazarı'nın ham madde ithalinden ziyade mamul madde ihracında geniş bir hinterlanda sahip olduğunu göstermektedir. Bütün Türkiyede mamullerini satabilen bu işletmelerin faaliyetleri şeker, kimyevi madde, sabun, nişasta, glikoz, nebatî yağ, kontrplâk, sandalya ve odun işleri, tahin, ziraat âletleri, deri, ve kamyon lâstiği imalâtı gibi faaliyetlerdir. Sevkiyat en çok kamyonla yapılmakta diğer vasıtalar kamyonla nazaran tâli bir ehemmiyet taşımaktadır.

Mamullerini bütün Türkiye sathında satabilme imkânlarına malik bulunan bu 16 işletmenin bizzat sahip buldukları mamül madde sevk vasıtası itibarile durumları aşağıda görüldüğü gibidir :

TABLO : 29
Bütün Türkiye'de satış yapan işletmeler

Anket Sıra No:	Sahip bulunduğu vasıta				Ayda yapılan Sevk sayısı
	Kamyon	Kamyonet	Tanker	Pikap	
2	4	2	3	8	30
3	-	1	3	-	15
6 (x)	-	-	-	-	?
11 (x)	1	-	-	-	5
14 (x)	-	-	-	-	15
16 (x)	1	-	-	-	?
18 (x)	-	1	-	-	?
22 (x)	-	1	-	-	?
23 (x)	-	-	-	-	?
27 (x)	-	-	-	-	?
29 (x)	-	-	-	-	?
31	3	1	-	2	30
35 (x)	-	-	-	-	3
36 (x)	-	-	-	-	4
39 (x)	-	-	-	-	?
46	4	2	-	-	30
Yekûn	13	9	6	10	

Bu 16 işletmenin 1. ci sütununda (x) işareti ile gösterilen 12 sinin mamüllerini Türkiye'nin her tarafına sevk eder durumda oldukları halde kendilerine ait hiç bir vasıtaya sahip bulunmayı, veya sadece tek bir

vasıtaya (bir kamyon veya bir kamyonete) sahip bulunuşu, üzerinde durulmaya değer bir husus teşkil etmektedir. Çünkü bu işletmelerin 12 de 8 i, (Tablo'nun son sütununda istifham işareti bulunanlar) ayda kaç defa sevkiyat yaptıkları hususunda kat'i bir cevap vermemekte ve sevkiyatın talep şartlarına göre değiştiğini bildirmektedirler. Diğerleri ise ayda ancak bir kaç defa ve sadece birisi gün aşırı mamül madde sevkedeabilen işletmelerdir. Şu halde bütün Türkiye sathında kendilerine müşteri bulabildikleri halde pek az mamül sevkiyatı yapabilen bu işletmelerin nakil hizmetlerini kooperatifleşme suretile bizzat temin edecekleri vasıtalarla ve münavebe ile yapmaları nakil hizmetinin daha ucuza temin edilmesi dolayısıyla mamullerine olan talebin arttırılması hususunda faydalı neticeler verebilir.

Tam kapasite ile çalışma halinde mamul ve yarı mamul sevkiyatının ne nispette artabileceği hususundaki soruyu tam kapasite ile çalışmayan işletmelerin büyük bir ekseriyeti cevapsız bırakmışlardır. Mamul sevkiyatının artacağını bildiren işletmeler tarafından bu artışın en yüksek nispeti bugünkünün 3 misli olarak bildirilmiştir.

İncelediğimiz işletmeler içinde işçilerini iş yerine kendi vasıtaları ile götürüp getirebilir durumda olanların sayısı 9 dan ibaret olup bunlardan biri sadece daimi işçileri, bir diğeri ise sadece kış mevsiminde bütün işçileri kendi vasıtaları ile nakledebildiklerini bildirmişlerdir.

VI — Personel, Ücret ve Verimlilik :

Çalışılan iş günü itibarile, incelediğimiz gruptaki işletmelerin 30 no.lu tabloda görüldüğü şekilde tasnif edilmeleri mümkündür :

TABLO : 30

<u>İşletme Sayısı</u>	<u>1965 yılı işgünü sayısı</u>
6	300 den fazla
30	300 gün
10	300 den az

300 günden az çalışan işletmelerin çalışma günlerinin sayısı ile posta adedinin karşılaştırılması 31 no.lu Tablo'da gösterilmiştir.

Tablo'da görüldüğü gibi 46 işletmeden ibaret olan inceleme grubumuzdaki 3 posta ile çalışan 6 işletmenin 3 ü (veya yarısı) yıllık çalışma gün-

lerinin sayısı diğer işletmelere nazaran düşük olan bu 10 işletmelik grup içindedir.

TABLO : 31

Anket Sıra No:	Çalıştırılan gün sayısı (1965)	Günlük posta adedi
4	210	1
5	240	1
6	250	1
10	160	3
15	122	2
16	250	3
26	270	1
30	200	1
41	90	1
46	290	3

İncelediğimiz 46 işletmelik grubun bütününde 2 posta ile çalışan işletmelerin sayısı ikiden ibarettir ve bunların biri dahi 30 no:lu Tablo'da yer alan on işletme arasında bulunmaktadır.

Şu halde, bahis konusu 10 işletme 1965 yılında 300 günden az çalışmış olmalarına rağmen bunu, posta adedini arttırmak suretile telâfi etmişlerdir.

Günlük vasati posta adedi itibarile incelediğimiz 46 işletmenin tasnifi 32 No:lu Tablo'da gösterilmiştir:

TABLO : 32

İşletme sayısı	Günlük posta vasatisi (1965)
38	1 posta
2	2 posta
6	3 posta

2 ve 3 posta ile çalışan işletmelerin günlük posta vasatisi ile sermaye durumlarının karşılaştırılması 33 no:lu Tablo'da görülmektedir.

TABLO : 33

Anket Sıra No:	Posta vasatısı	Sabit ve Mütedavil Sermaye	Mütedavil Sermaye
2	3	21.034.000,—	20.000.000,—
3	3	6.000.000,—	500.000,—
10	3	?	?
11	2	19.000.000,—	2.000.000,—
13	3	788.000,—	500.000,—
15	2	750.000,—	500.000,—
16	3	1.901.653,—	900.873,—
46	3	167.158.799,—	81.123.653,—

Sermaye durumunu bildirmeyen 10 no.lu işletme hariç tutularak diğer işletmelerin posta vasatısı ile sabit ve mütedavil sermayelerinin topyekûn sermayelerine olan nispeti karşılaştırılırsa sabit sermaye nispetinin yüksekliği ile posta sayısının fazlalığı arasında bir muvazilik olmadığı görülmektedir.

TABLO : 34

Anket Sıra No:	Posta Vasatısı	Mütedavil Sermaye (%)	Sabit Sermaye (%)
2	3	95	5
3	3	8	92
11	2	10	90
13	3	63	37
15	2	66	34
16	3	47	53
46	3	48	52

Tablo 34 deki işletmelerin 3 ve 11 sıra no.lu olanları istisna edilirse diğerleri, biri iki posta ile ve diğer 4 ü ise 3 posta ile faaliyette bulunan işletmeler oldukları halde sabit sermayelerinin topyekûn sermayelerine olan nispeti düşüktür. Şu halde bu işletmelerin sabit sermaye yükünün parça başına mamül maliyeti üzerinde ağırlık teşkil etmesinden ötürü posta adedini arttırmak zorunda buldukları iddia edilemez. Sanayiın hususiyeti, mamüllere duyulan ihtiyacın fazla olması, yegane müstahsil durumunda olmaları mamullerinin fiyatının yüksek oluşu gibi sebeplerin 2 veya 3 posta ile çalışan işletmelerin mümkün mertebe fazla istihsalde bulunmaları hususunda müessir bir rol oynadığı ifade edilebilir. Bu şartların bir çoğu ise gelip geçici şartlardır.

2-3 posta ile çalışan işletmelerde işçi başına isabet eden sermaye de çok muhteliftir. Halbuki, bir işletmede işçi başına sermaye ne kadar yüksek olursa hasda / sermaye nispeti o kadar yükselir, yani produktivite yüksek olur. Verimliliğin yüksekliği ise istihsalı teşvik hususunda haklı bir sebep teşkil eder. İncelediğimiz grupta 2-3 posta ile çalışan işletmelerin işçi başına isabet eden sermayeleri 35 no:lu Tablo'da görüldüğü gibi 18.000,— lira ile 433.000,— lira arasında değişmektedir.

TABLO : 35
2-3 Posta ile Çalışan İşletmelerde İşçi Başına İsbet Eden
Sermaye Mikdarı

Sıra No:	Posta vasatısı	Sabit ve Mütedavil sermaye	İşçi sayısı	İşçi başına sermaye
2	3	21.034.000	1142	18.418,—
3	3	6.000.000	32	187.500,—
10	3	?	?	?
11	2	19.000.000	225	84.444,—
13	3	788.000	23	34.260,—
15	2	750.000	?	?
16	3	1.901.000	52	36.557,—
46	3	167.000.000	385	433.766,—

İnceleme grubumuza dahil işletmelerin bütünü içinde 2 işletmeden başka diğer hepsi idareci, memur, mühendis ve teknisyen, vasıflı ve vasıfsız işçi olmak üzere çalıştırdıkları fertlerin sayısını yekün olarak bildirmişlerdir. Fakat bu işletmelerin içinde, bildirdikleri yekünün çeşitli kategorilere isabet eden teferruatını tam olarak bildirenlerin sayısı 16 dan ibaret olmuştur. Mamafî diğerlerinin çoğu zaten pek küçük işletme durumunda olduklarından çalıştırdıkları fertlerin çeşitli iş kategorilerine taksimi mümkün değildir ve bu işletmelerin kadrosu çok defa tek bir patronla, ona tâbi olarak çalışan bir kaç işçiden ibarettir.

İdareci, Mühendis, teknisyen ve memurlar grubunu iktisadî ve teknik sevk ve idare kadrosu halinde düşünüp (I no:lu grup) olarak isimlendirirsek, bahis konusu 16 işletmede bu kadro'ya mensup elemanların vasıflı ve vasıfsız işçilere (II no:lu gruba) ve umumî olarak bütün çalışan fertler yekünuna nazaran sayıları ve nispetleri 36 no:lu tabloda görüldüğü gibidir.

Tablonun tetkikinden de anlaşılacağı gibi, işletmelerde iktisadî ve teknik sevk ve idare grubunun işçilere (vasıflı ve vasıfsız olan işçilere)

TABLO : 36

Anket Sıra No:	Grup I	Grup II	Yekûn	Grup I'in yekûna nispeti (%)	Grup I'in grup II ye nispeti (%)
1	4	9	13	30	44
2	112	1142	1254	8	9
3	7	32	39	18	21
7	1	15	16	6	6
11	24	225	249	9	10
13	2	23	25	8	9
14	3	56	59	5	5
16	8	52	60	13	15
17	2	15	17	12	13
28	1	31	32	3	3
29	2	5	7	28	40
30	3	90	93	3	3
31	142	699	841	17	20
40	3	8	11	27	37
45	248	1356	1604	15	18
46	111	385	496	22	28

nispeti yüksektir. Bu nispet 100 işçiye 44 iktisadî ve teknik idareci isabet eden bir no:lu işletmede en yüksek seviyeyi bulmakta, mamafî diğer birçok işletmede de oldukça yüksek sayılabilecek bir seviye arz etmektedir. Halbuki işletmelerin eleman bulma bakımından sıkıntı çekenlerinin büyük ekseriyeti vasıflı işçi bulmada sıkıntıya maruz kalmaktadırlar. İncelediğimiz 46 işletmeden 22 si hiç bir gruba mensup elemanların tedarikinde zorluk çekmediklerini, zorluğa maruz bulduklarını bildiren 24 işletmeden 19 u ise vasıflı işçi bulmada güçlük çektiklerini bildirmişlerdir.

Bahis konusu işletmelerin vasıflı işçi bulmada güçlüğü maruz kalmaları bu işletmelerde çalışan işçilerin köyleri ile alakalarını devam ettirmelerinden ötürü değildir. Esasen Adapazarı sanayiinde şehre yerleşmiş işçi sayısı ve nispeti oldukça düşüktür. İncelediğimiz 46 işletmenin bu bakımdan 37 no:lu tabloda görüldüğü gibi tasnif edilmeleri mümkündür.

Tabloda da görüldüğü gibi 46 işletmenin 30 unda köyü ile alakasını devam ettiren hiç bir işçi mevcut değildir. Bütün işçileri muvakkat durumda olan işletmelerin sayısı ise 3 den ibarettir.

İKTİSAT FAKÜLTESİ

İktisadiyat Enstitüsü Kütüphanesi

Umumi No.

Hususi No.

TABLO : 37

köyü ile alakalı işçi nispeti	İşletme Sayısı
0	30
cevapsız	4
100	3
50	1
33	2
30	1
25	3
20	1
4	1
Yekûn	46

Vasıflı işçi bulmada günlük çeken 19 işletmenin biri işçilerinin köyleri ile alakaları hususundaki sorumuzu cevapsız bırakmış, cevap veren 18 işletmenin 14 ü ise köyleri ile alakalı hiç bir işçileri bulunmadığını bildirmişlerdir. Şu halde, işçinin köyden gelip muvakkat bir müddet için şehirde çalışarak, para biriktirip tarla veya hayvan satın almak üzere tekrar köyüne dönme temayülü Adapazarı işçisi için esas itibarile bahis konusu değildir ve işçilerin kaliteli hale gelemeyişlerinin başka sebeplerle ilgili bulunması gerekmektedir.

Bu sebeplerin başında işletmeler arası işçi hareketi gelmektedir. 1965 yılında işletmeye giren ve çıkan işçilerin sayısı ve çıkış sebepleri hakkındaki sorularımıza aldığımız cevaplar bu hususta bize bir fikir verebilir. İncelediğimiz 46 işletmede 1965 yılı zarfında işletmeye ne giriş ne de çıkış vuku bulmadığını bildirenlerin sayısı 5 den ibaret olmuştur. Geri kalan bütün işletmeler giriş - çıkış vuku bulduğunu bildirmişler, hatta bunlardan 15 i giren ve çıkan işçilerin sayısını (bu sayı bir evvelki yıl için sorulduğu halde) kesin olarak tespit ve ifade dahi edememişlerdir. İşçi devrinin bu derece fazla olmasını gerektiren sebeplerin en mühimi işçiye muhtelif işletmeler tarafından ödenen ücretler arasındaki farktır. Ücret farkları dolayısıyla küçük işletmelerden büyük işletmelere işçi akını vuku bulmaktadır. Bilhassa lâstik, şeker ve Ziraî Donatım fabrikaları ücret seviyesi bakımından birer cazibe merkezi rolünü oynamaktadırlar. İşten çıkma sebeplerinin en mühimleri Almanya'ya gidiş yahut Royal ve Ziraî Donatım Fabrikalarından herhangi birine geçiştir. Gerçekten Ziraî Donatım Fabrikasında ortalama memur ücreti 997,— lira olduğu halde, ortalama işçi ücreti 1110,— liradır. Asgari ücret seviyesi bakımından da işçilerin

durumu memurların durumundan üstün olup, memurlar için 555,— liradan ibaret olan bu asgârî seviye işçilerde kollektif mukavele tatbikatı dolayısıyla 720,— lirayı bulmaktadır. Vagon Fabrikası, bir cazibe noktası olma vasfı yanı sıra aynı zamanda diğer büyük işletmelere işçi aktarıcı bir merkez rolünü de oynamaktadır. 1965 de bu fabrikaya giren işçi sayısı 386, çıkan işçi sayısı ise, 181 olmuş ve işletmeden ayrılan bu işçilerin 80 i askerlik, 10 u emeklilik, 32 si istifa, 50 si işi bırakma, 4 ü çıkarılma ve 5 i de hastalık sebebiyle işletmeden ayrılmışlardır. Ayrılış sebebi "iş bırakma" şeklinde tavsif edilen 50 işçi Almanya'ya gidiş, Royal ve Ziraî Donatım Fabrikalarına geçiş gibi sebeplerle işlerini bırakmışlardır.

Görülüyor ki, Adapazarı'daki sanayi işletmeleri arasında devamlı bir işçi mobilitesi vuku bulmakta ve bu durum işçilerin muayyen bir sanayi kolunda devamlı çalışabilmelerini önlemek suretile kaliteli hale gelmelerini geciktirmekte ve neticede bir çok işletmelerin daha ziyade kalitesiz işçilerle çalışmak mecburiyetinde kalmalarını gerektirmektedir.

Çalıştırılan işçilerin muvakkat olarak istihdam edilmeleri hususu dahi, kaliteli duruma geçişi önleyici bir rol oynayabilir. İncelediğimiz 46 işletmenin 4 ü bu husustaki sorumuza hiç bir cevap vermemişlerdir. Üç işletme ise işçilerinin tamamının muvakkat olduğunu bildirmişlerdir. Bunlar, kış aylarında faaliyet gösteren işletmelerdir ve işçileri yaz mevsiminde kendi köylerine giderek tarlalarında çalışmaktadırlar. 30 işletme işçilerinin devamlı olduğunu 9 işletme ise işçilerinin bir kısmının devamlı bir kısmının da muvakkat olarak çalıştırıldığını bildirmişlerdir. İşçilerinin tamamı veya bir kısmı muvakkat işçi durumunda bulunan işletmelerin, muvakkat işçi nispeti 38 no.lu tabloda görüldüğü gibidir. İşçilerinin devamlı olduğunu ve köyleri ile hiç bir alakaları bulunmadığını bildiren 30 işletmenin mühim bir kısmı da Adapazarı'daki işletmeler arasında cereyan eden işçi devri veya mobilitesinden müteessir olmaktadır.

TABLO : 38

İşletme Sayısı	Muvakkat işçi nispeti (%)
3	100
1	50
2	33
1	30
3	25
1	20
1	4

1955 den evvel veya o yıl içinde kurulan işletmelerin 1955 ve 1965 yıllarındaki işçi ve personel (iktisadi ve teknik sevk ve idare personeli) sayısındaki artış veya azalış nispeti 39 no:lu tabloda gösterilmiştir.

Tablo'nun tetkikinden de anlaşılacağı gibi son 10 yılda ortalama işçi sayısında artış gösteren 16 işletmenin mevcudiyetine mukabil personel sayısı ancak 4 işletmede artmıştır. On yıl zarfında işçi sayısının aynı kaldığını bildiren 10 işletmede işçi yekûnunun sabit kalması bu 10 yıl zarfında

TABLO : 39

1955 -65 de	Artan	Azalan	Aynı kalan
Ortalama işçi sayısı	16	1	10
Ortalama personel sayısı	4	1	19

hiç bir giriş çıkış vuku bulmadığım ifade etmez. Nitekim bahis konusu 10 işletmeden 3 ii işçi devamsızlığı ile ilgili sorumuza işçi devamsızlığından şikâyetçi olduklarını bildirmişler ve köylü ile alakasını devam ettiren işçileri olup olmadığı hususundaki suale ise bunlardan biri işçilerinin % 30 unun bir diğeri % 100 ünün köyü ile alakalı olduğunu ve yazın köylerine gittiklerini bildirmişlerdir. İşletmelerden biri ise bu husustaki soruyu cevapsız bırakmıştır.

10 yıl zarfında ortalama işçi sayısında hiç bir değişme olmadığını bildiren bu 10 işletmenin bir çoğu sadece 1965 yılında bile işletmelerine giriş ve çıkış hareketleri olduğunu bildirmişlerdir. Bu husus 40 no:lu tabloda gösterilmiştir.

TABLO : 40
1955-65 Süresinde Ortalama İşçi Sayısı Sabit Kalan İşletmelerde

Sıra No:	1965 de girişler	1965 de çıkışlar
3	4	6
8	yok	1
9	5	3
15	yok	yok
16	8	8
17	4	4
29	5	5
30	300	300
33	1	1
41	20	yok

Tabloda da belirttiği gibi 10 yıl zarfında vasati işçi mevcudu sabit kalan işletmelerin sadece 1965 yılı zarfında bile bir hayli giriş çıkış hareke-

tine maruz kaldıkları görülmektedir. Çıkış sebepleri arasında Askerlik hizmeti, Almanyaya gidiş ve yüksek ücret veren Adapazarı dahilindeki diğer iş yerlerine geçiş gibi sebepler en fazla ehemmiyet taşımaktadırlar.

Şu halde bazı işletmelerin 10 yıllık bir süre zarfında (yani 1955-1965 süresinde) işçi mevcudunun sabit görünmesine rağmen bunların bir çoğunda dahi işçi devri müşahade edilmektedir. Mevsim faaliyetinde bulunan fabrikalarda bu işçi devri, daha da yüksek nispetlerde tezahür etmektedir.

İşçi devrinin işçinin kaliteli hale geçmesini önleyici bir tesir husule getirdiği muhakkaktır. Fakat diğer taraftan işçinin sabit olduğu işletmelerde dahi kaliteleşmeyi önleyen bazı sebeplerin mevcudiyeti müşahade edilmektedir. Meselâ incelediğimiz işletmelerin hiç birinde işçinin verimini arttırma gayesile veya herhangi başka bir gaye ile araştırma ve konferans faaliyetleri düzenlenmiş değildir. Teknik kurslar açan işletmelerin sayısı üçten ibarettir ve sadece 5 işletmede kitaplık vardır.

İşçi verimi ile ilgili araştırmalara rağbet edilmediğini gösteren diğer bir husus, son on yılda işçi başına hasılamın ne nispette arttığı veya ne nispette azaldığı hususundaki sorumuza alınan cevaplarıdır. İncelediğimiz gruptaki işletmelerden 28 i ya 10 yıldan daha az bir müddetten beri faaliyette buldukları için, ya muvakkat işçi kullandıkları cihetle, ya da bu hususta bilgi sahibi olmadıklarını ileri sürerek sorumuzu cevapsız bırakmışlardır. Cevap veren 18 işletmeden 10 unda son 10 yıl zarfında işçi veriminin aynı kaldığı, birinde azaldığı ve 7 sinde de arttığı bildirilmiştir.

İşçi veriminin son 10 yılda azaldığı bildirilen tek işletmede "işçinin kötü niyetli oluşu" verimdeki bu azalışın sebebi olarak belirtilmiştir. Yani bu azalışta tek bir sebep kabul edilmiş ve bunun mesuliyeti de işçiye atfedilmiştir.

İşçi başına hasılamın son 10 yıl zarfında arttığı bildirilen 7 işletmede 1955 yılındaki ortalama işçi verimi 100 telakki edildiği takdirde 1965 deki verim aşağıda görüldüğü gibidir.

TABLO : 41

Son 10 Yılda İşçi Başına Verimin Arttığı İşletmeler

Sıra No:	1955 de ortalama verim	1965 de ortalama verim
1	100	150
11	100	?
20	100	500
23	100	140
27	100	300
28	100	150
44	100	?

Tabloda da görüldüğü gibi işçi başına hasılanın arttığını bildiren bu işletmelerin ikisi artışın nispeti hakkında hiç bir bilgi vermemişlerdir. Hasıla artışının ne gibi sebeplerden ileri geldiği hususundaki sorumuza verilen cevaplara göre bu artış bilhassa yeni makineler kullanılmasından ileri gelmektedir. İşletmelerin sadece birinde idarecilerin işçiye karşı tutumlarının bu hususta rol oynadığı bildirilmiştir. Bir tek işletme istisna edilirse diğer işletmelerin hiç birinde 10 yıl zarfında işçinin kaliteli hale gelmesinin de verim artışında rol oynadığına işaret edilmiş değildir. Şu halde bu netice ya işçi devrinin fazlalığını ifade etmekte, ya da idareci ve patronların işçinin 10 yıl zarfında muhakkak surette artması gereken mesleki bilgi ve hünerini küçümsediklerini ifade etmektedir ve bu ihtimallerin hiç birisi de lehte düşüncelere yol açması mümkün olan ihtimaller değildir.

İncelediğimiz işletmelerin sadece 12 sinde işçi sendikası vardır. Diğer 34 işletmede ise herhangi bir sendika yoktur. İşveren sendikası bakımından bu miktar daha da düşüktür ve sadece 6 işletme bir işveren sendikasına üyedir. İncelediğimiz işletmelerde işveren sendikası hakkında hakim olan intibalar aşağıda görüldüğü gibidir.

TABLO : 42

İşveren Sendikası hakkındaki düşünce	İşletme sayısı
Çok faydalı	5
Faydalı	17
Faydasız	7
Zararlı	0
Çok zararlı	3
Bilmiyor	14
Yekûn	46

İşveren sendikası hakkındaki düşünceleri tespit edilemeyen 14 işletmenin patronları arasında böyle bir sendika nev'inin mevcudiyetinden haberdar olmayanlar dahi vardır.

Grev ve Lokavt hakkındaki düşünceleri sorulan inceleme grubundaki işletmelerin patron veya idarecilerinin bildirdikleri kanaatler 43 no.lu Tabloda görüldüğü gibidir.

TABLO : 43

Grev ve Lokavt hakkındaki düşünceler	İşletme sayısı
Lokavt faydalı, grev faydasız	1
Lokavt faydalı, grev zararlı	1
Her ikisi de faydalı	9
(Lokavt cevapsız), grev faydasız	1
Her ikisi de çok zararlı	4
Her ikisi de faydasız	4
Her ikisi de zararlı	8
Grev çok faydalı, lokavt zararlı	1
(Lokavt cevapsız), grev zararlı	1
(Lokavt cevapsız), grev faydalı	1
Bilmiyor	15
Yekûn	46

Böylece, grevi faydasız, zararlı veya çok zararlı telakki eden işletmelerin sayısı 20 olup bunların 3 ünde lokavt hakkında hiç bir fikir ileri sürülmemiş, 2 sinde de lokavtın faydalı olduğu ifade edilmiştir. Buna mukabil lokavtın faydasız, zararlı veya çok zararlı telakki edildiği ve sayıları 4 den ibaret bulunan işletmelerin 3 ünde lokavt kadar grevin de faydasız veya zararlı olduğu belirtilmiştir.

Şu halde işverenlerde hakim olan kanaat lokavt'dan zivade greve karşı menfi davranmayı gerektiren bir kanaattir. Halbuki işçi devamsızlığından şikâyet eden işletmelerin işçi devamsızlığının sebepleri arasında en fazla ehemmiyetle üzerinde durdukları husus işçinin kazanç şuurundan mahrum bulunmasıdır.

İncelediğimiz işletmeler grubundaki işletmelerden 17 sinde işçi devamsızlığından şikâyet edilmiştir. Bu işletmelerden 6 smda devamsızlığın sebepleri hakkında hiç bir açıklama yapılmamıştır. Geri kalan 11 işletmede bildirilen devamsızlık sebepleri ise işçide kazanç şuurunun mevcut olmayışı, işçinin mesuliyet duygusuna sahip bulunmayışı ve tembelliktir. Tembelliği gerektiren sebepler sorulduğu zaman yorgunluk, işin daimi olmayışı sebebiyle işe bağlanamayış, sihatsızlık ve ücret düşüklüğü üzerinde durulmuştur. Bu sonuçta hususa (yani ücret düşüklüğüne), devamsızlık yaratıcı bir sebep olarak işaret edilen işletmelerin sayısı 2 den ibaret olmuş ve bu iki işletmede bu hususla ilgili suale cevap verilirken, ücret düşüklüğü vakıası farklı görüş zaviyelerinden ifadelendirilmiştir. Böylece bu işletmelerden birinde işçi devamsızlığı sebebi olarak işçiye düşük ücret ödenmesi hususuna işaret edilmek suretile mesuliyet iş verene izafe edildiği halde

diğerinde işçinin fazla ücret istediğı açıklanarak mesuliyetin işçiye atfedilmesi cihetine gidilmiştir.

Sihatsızlık ve yorgunluk gibi sebeplerin hiç şüphesiz gelir seviyesinin düşüklüğü ile de alakası olabilir. İşçide kazanç şuurunun mevcut olmayışı hususu ise Adapazarı Vilâyeti için pek isabetli bir teşhis telakki edilemez. Çünkü Vilâyet halkı uyanıktır ve sosyal temas ve görgü imkânlarına sahiptir. Nitekim, işçi devrinin fazlalığından şikâyet eden bir çok işletmelerin bilhassa yüksek ücret veren iş yerlerine geçiş vakiasından ve Almanya'ya gidişten şikâyet etmeleri, işçinin daha iyi ücret ve kazanç imkânları peşinde koştuğunun ve kazanma şuuruna sahip bulunduğunun açık bir delilidir.

İşçiye, iş kanunu dışında yapılan yardımların işçi devrini azaltmada rol oynayacağı tabiidir. İncelediğimiz 46 işletmeden 21 inde bu türlü yardımlar yapılmaktadır. Bu yardımlar içinde artık maddelerin yakacak olarak kullanılmak üzere verilmesi gibi işletmenin faaliyet nevinin yol açtığı yardımlar da vardır.

İşçiye ücret dışında çeşitli yardımların yapıldığı işletmelerde işçinin verimliliğinin, diğer işletmelerden daha yüksek olduğu tahmin edilebilir. Mamâfi, incelediğimiz gruba dahil bulunan işletmelerin hiç birinde işçi veriminde zamanla nasıl bir değişme vuku bulunduğunu tespit maksadile herhangi bir araştırma yapılmış değildir.

En kıdemli işçinin kaç senelik olduğu ve ücreti ile verimliliğinin ne nispette arttığı hususundaki sorumuza verilen cevaplar bilhassa verim bakımından tahminlere dayandırılmış ve bazı işletmelerde bu soru hiç cevaplandırılmamıştır. En kıdemli işçilerinin kıdem müddeti itibarile incelediğimiz işletmelerin 44 no:lu tabloda görüldüğü gibi tasnifi mümkündür.

TABLO : 44

Kıdem müddeti	İşletme Sayısı
1 seneye kadar (1 sene dahil)	7
2 — 5 senelik	10
6 — 10 "	11
11 — 15 "	7
16 — 20 "	2
21 — 25 "	1
26 — 30 "	2
31 — 35 "	1
cevapsız	5
Yekûn	46

En kıdemli işçileri 1 senelik olan 7 işletmede işçinin işe başladığı andan inceleme yaptığımız tarihe kadarki verim ve ücret artışı hakkında alınan bilgiler şöylece tespit edilebilir.

TABLO : 45
En Kıdemli İşçisinin Çalışma Süresi Bir Yıl veya daha az olan işletmeler

Sıra No:	Verim Artışı	Ücret Artışı
14	% 10	% 10
21	% 30	% 70
24	?	?
33	?	?
36	% 50	% 50
38	?	?
42	?	?

Bu tablo'da sualimizin kıdem müddeti ile ilgili kısmın cevaplandırılmış olmakla beraber verim ve ücret artışı hakkında hiç bir bilgi vermedikleri anlaşılan 4 işletme hakkında her hangi bir mülahaza ileri sürmek imkânı mevcut değildir. Fakat diğerlerinde verim artışının ücret artışı ile birlikte vuku bulduğu açıkça görülmektedir.

Buna mukabil, en kıdemli işçilerinin çalışma süresi bir yıldan fazla ve beş yıla kadar olan işletmelerde verim ve ücret artış nispetleri çok muvazenesiz bir durum göstermektedir.

TABLO : 46
En kıdemli işçisinin çalışma süresi 1 yıldan fazla ve 5 yıl kadar olan işletmeler

Sıra No:	Verim artışı	Ücret artışı
3	Verim aynı	% 75
6	Verim aynı	% 100
7	% 60	% 60
19	?	% 10
23	% 70	% 40
32	Verim aynı	% 20
34	?	?
40	Verim aynı	% 30
41	% 5	% 5
46	?	?

Bu tablonun tetkikinden sonra üzerinde durulması gereken meselelerin şöylece tespit edilmesi gerekir :

a) Bahis konusu işletmelerden üçünün en kıdemli işçilerinin veriminde vuku bulan artışı hiç farketmemiş ve suali cevapsız bırakmış olmaları anlaşılabilir. En kıdemli işçinin kıdem müddeti 5 yıldan az olduğuna göre bu süre zarfında işçinin hiç olmazsa işinde alışkanlık peyda etmesinden ileri gelen bir verim artışı kaydetmiş olması gerekirdi. Verim artışı hakkında hiç bir bilgi vermeyen bu işletmelerden biri en kıdemli işçinin ücret artışı % 10 olarak belirtmektedir ki bu artışın işçinin satın alma gücünde gerçek bir yükselişi ifade ettiğine hükmedebilmek için bunu, fiyatlar umumi seviyesindeki artışla mukayese etmek lâzımdır.

b) İşletmelerden birinde, en kıdemli işçinin verimini % 70 nispetinde, buna mukabil ücretinin % 40 nispetinde artmış olduğunun belirtilmesi, bu işletmede aksak bir istihsal politikasının ve hatalı bir kâr ve kazanç zihniyetinin hâkim olduğunu göstermektedir.

c) Nihayet, bahis konusu işletmelerden dördünde en kıdemli işçinin veriminin bütün kıdem süresi boyunca hiç artmaksızın aynı kaldığını belirtmiş olması bu sorularımıza alman cevapların sıhhati hakkında bazı şüpheleri celbedebilecek mahiyette bir davranıştır.

En kıdemli işçilerinin kıdem müddetinin 6-10 ve 11-15 senelik olduğu tespit edilen işletmelere ait 47 ve 48 no:lu tablolardaki neticelerin de yukarıdaki üç meselenin ilham ettiği fikirler dikkate alınmak suretile gözden geçirilmesi muvafık olur.

TABLO : 47

En kıdemli işçinin çalışma süresi 5 yıldan fazla ve 10 yıl kadar olan işletmeler

Sıra No:	Verim artışı	Ücret artışı
4	verim aynı	% 233
8	verim arttı	ücret arttı
9	% 100	% 100
15	?	% 50
18	?	% 50
22	verim azaldı	% 40
25	?	?
26	verim aynı	% 350
27	verim azaldı	% 333
37	verim arttı	ücret arttı
44	% 100	% 400

Bir evvelki tablodan çıkarttığımız üç meseleye ilâveten bu tablonun bize ilham ettiği dördüncü bir problemle karşı karşıya bulunmaktayız ki,

bu da iki işletmede kıdem müddetleri 5-10 yıl arasında bulunan en kıdemli durumdaki iki işçinin verimlerinde artma meydana gelmek şöyle dursun, verimlerinin azalmış olması ve buna rağmen bu işçilerden birinin ücretinin % 40, diğerinin ise % 333 nispetinde arttırılmış olmasıdır. Bahis konusu işletmeler toplu sözleşme gibi herhangi bir sebepten ötürü yüksek ücret ödeme durumunda bulunuyorlarsa bu takdirde verimin de artması için gereken tedbirleri almış olmaları gerekirdi.

En kıdemli işçileri 11-15 senelik olan işletmelerden birinde de ücret politikasına hakim olan zihniyet hakkında ipucu teşkil edebilecek bir cevap tespit etmiş bulunuyoruz.

TABLO : 48

En kıdemli işçilerinin çalışma süresi 10 yıldan fazla ve 15 yıl kadar olan işletmeler

Sıra No:	Verim artışı	Ücret artışı
1	% 100	% 100
5	verim arttı	% 183
11	verim arttı	% 500
16	verim aynı	% 100
17	verim arttı	% 350
20	% 150	?
28	% 100	% 100

48 no.lu tabloda görülen 20 no.lu işletmede en kıdemli işçinin veriminin kıdem müddeti esnasında % 150 nispetinde arttığı belirtildiği halde, ücret artışı hakkında hiç bir bilgi verilmemiş ve işçinin verimliliğindeki artışın yeni makinelerden ileri geldiği açıklanmıştır. Bu durum idarecilerin veya patronların yanlış bir düşünceye saplandıklarını açıkça göstermektedir. Çünkü, eğer makineler ve her türlü istihsal teçhizatı, verimi arttırmada müessir olabiliyor ve bundan ötürü ehemmiyet arz ediyorsa, bu takdirde bunların iyi bir şekilde ve ihtimam gösterilerek kullanılmaları gerekir. Düşük ücretle çalıştırılan işçi ise makineyi gerektiği kadar iyi kullanamaz. Şu halde ucuza çalıştırılan işçi, aslında işletmeye son derece pahalıya mal olan bir istihsal unsurudur.

En kıdemli işçileri 16-20 senelik olan işletmelerdeki kıdemli işçilerin verim ve ücret durumları 49 no.lu tablo'da gösterilmiştir.

TABLO : 49

En kıdemli işçisinin çalışma süresi 15 yıldan fazla ve 20 yıl kadar olan işletmeler

Sıra No:	Verim artışı	Ücret artışı
10	verim azaldı	% 300
30	?	% 35

En kıdemli işçileri 21-25 ve 31-35 yıllık işletmelere ait gruplarda sadece birer ve 26-30 yıllık olan işletmeler grubunda ise 2 işletme vardır. Bu dört işletmeden hiç biri en kıdemli işçilerinin verim ve ücret artışı hakkında her hangi bir bilgi vermemişlerdir. En kıdemli işçisi 35 yıllık olan işletme Şeker Fabrikasıdır ve bahis konusu işçinin diğer işçileri yetiştirmek üzere Adapazarı Şeker Fabrikası kurulduğu zaman başka bir şeker fabrikasından getirildiği açıklanmıştır.

Personel, ücret ve verimlilik konusu ile ilgili olmak üzere tespit etmiş bulunduğumuz hususlar bize Adapazarı sanayi sektöründeki iş verenlerin ücret ve verimlilik meseleleri bakımından biraz daha aydınlatılmış olmalarından çok faydalı neticeler nasıl olacağını düşündürmektedir. Çünkü verim ve ücret artışı hakkında bildirilen nispetler muntazam hesaplara dayanmamakta ve sadece birer tahminden ibaret bulunmaktadır. Düşük ücretin düşük verimliliğe ve düşük kâr'a yol açacağı hususunda iş verenlerin aydınlatılması herhalde faydalı olacaktır. Bu konuda sanayi sosyolojisinin ve Amerika Birleşik Devletlerinde bu sosyoloji dalında yapılan ve Hawthorne denemeleri diye tanınan tecrübelerin mahiyetinin bilhassa iş verenler için tanzim edilecek konferanslarda açıklanması muvafık olur².

Evvelâ bir taraftan kapital teçhizatını islah ederken buna muvazi olarak ücretleri yükseltmek, ücretler, herhangi yeni bir artışın artık verim artışını teşvik hususunda müessir olamayacağı bir seviyeye ulaştıktan sonra manevî şartları islah etmek, işçinin olduğu kadar ve belki daha da fazla işverenin lehine netice verebilecek tedbirlerdir.

VII — İş verenlerin şahsi vsaıfları ve gelir durumu.

Halen yapmakta oldukları işi kaç seneden beri yaptıkları kendilerine sorulan iş verenlerden (bazılarının aynı firmada ortak olduklarını ifade edebileceğimiz) 44 ü bu sorumuzu cevaplandırmıştır. Verdikleri cevapla-

2) Bu hususta Bk: Frank Miller, Amerikada sinai sosyoloji, çeviren: Amiran Kurtkan 1960-1961 ders yılı Sosyoloji Konferansları, İktisat Fakültesi, Neşriyatı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, sf. 11-12.

ra göre bu fertlerin halen ifa ettikleri meslek dahındaki kıdem durumları 50 no:lu Tabloda görüldüğü gibidir.

TABLO : 50

İş verenlerin sanayi sahasındaki çalışma süreleri (aynı firmada çalışma bahis konusu olmaksızın)

Meslekte çalışma süresi	İş veren sayısı
5 seneden az	4
5 — 20 sene	13
11 — 20 sene	18
20 seneden fazla	9
Yekûn	44

Bu 44 rakkamı içinde resmi teşekküller ve anonim şirket azaları dahil değildir. Şahıs firması, şahıs ortaklığı veya şirket halinde faaliyet gösteren iş verenlerden bazıları ortakları hakkında da bilgi vermişler, bir kısım ise sorumuzu cevaplandırırken sadece kendi durumlarını belirtmişlerdir. Bu şahısların sosyal mobilite durumları 51 no:lu tabloda gösterilmiştir.

TABLO : 51

İş verenlerin Mobilite durumları	Sayıları
Eskiden beri aynı imalat sahasındaki	11
İş değiştirenler	
Bir imalattan başka imalata	12
Ticaretten imalata	14
Siyasetten imalata	1
Çiftçilikten imalata	1
Muhasebecilikten imalata	1
Mühendislikten imalata	2
Askerlikten imalata	1
İşçilikten imalata	1
Yekûn	33
Umumî Yekûn	44

Gerçi hususî firmaların, ortaklıkların, kolektif ve Limited şirket âzâlarının hepsi hakkında malûmat edinmek mümkün olamamışsa da incelediğimiz gruptaki işletmelerin bu durumda olanlarının azalarının çoğu hakkında bu hususta bilgi edindiğimizi ifade edebiliriz. 50 no:lu tablonun

belirttiği gerçek, ticaret ve sanayi sektörleri dışından sanayi sektörüne pek az bir ölçüde mobilite vuku bulunduğu gerçeğidir. İş değiştiren 26 ferdin 12 si zaten eskiden de imalatla fakat farklı bir imal faaliyetile meşgul bulunan ve 14 ü de eskiden ticaretle iştigal eden fertler olduklarına göre, iş değiştirenlerden ancak 7 si imalat ve ticaretsektörleri dışından sinai faaliyet sahasına intisap etmiş fertlerdir. Bunların da işçilikten geleni ancak bir kişi olup, diğerleri oldukça yüksek tahsili gerektiren mesleklerden sanayi sektörüne geçmede muvaffak olabilmişlerdir. Tahsilli fertlerde mobilite nispeti 6/44 veya % 13,63 dür. Halbuki işçiler için aynı nispetin 1/44 veya % 2.27 olduğu ifade edilebilir.

Durumların tespit edebildiğimiz 44 işverenin 33 ünün veya dörtte üçünün kendi hayatları boyunca mesleki mobiliteye maruz kalmaları, Adapazarı sanayi sektöründe meslek değiştirme temayülünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Anonim şirketler ve resmî teşekküller hariç tutulmak şartile ve hususî ortaklık ve şirketlerde ortakların bazen birden fazlası hakkında bilgi alınmak suretile Adapazarı sanayi sektörüne mensup 54 ferdin tahsil durumları konusunda elde edilen bilgiler 52 no:lu tabloda gösterilmiştir.

TABLO : 52

Tahsil durumu	Bu durumdaki fert sayısı	% Nispeti
Okuma yazma bilmeyen	1	2,-
Okuma bilip yazma bilmeyen	0	-
Okuma ve yazma bilen	1	2 -
İlk mektep mezunu	21	39 -
Orta mektep mezunu	17	31 -
Teknik, meslek ve sanat mektep Mezunu	3	5,5
Lise mezunu	8	15,-
Fakülte veya yüksek okul mezunu	3	5,5
Yekûn	54	100,0

Tablo'da da görüldüğü gibi, incelediğimiz fertler grubunda san'at mektebi mezunu olup da sanayi sektöründe (iş - veren sıfatile) çalışanların nispeti % 5,5 gibi çok düşük bir nispettir. Bu nispetin düşüklüğünde bu gibi fertlerin bir taraftan sermayelerinin olmaması diğer taraftan ise fabrikalarda usta veya ustabaşı olarak iş bulabilme imkânlarına sahip olmaları sebebiyle ücret mukabilinde her hangi bir fabrikada çalışmayı tercih etmeleri hususunun rol oynadığı düşünülebilir.

En yüksek nispetin ilk okul mezunlarına ait nispet oluşu da dikkati çekebilecek bir husustur. Tahsil seviyesi herhangi bir memuriyete tayin edilmeye kifayet edecek derecede yükseldikçe sanayi sektörüne intisap nispeti düşmektedir. Halbuki Adapazarı sanayi sektörü mensuplarından en düşük kârla iktifa etmek zorunda kalanların yıllık gelir seviyesi dahi herhangi bir memurun yıllık gelirinden çok daha yüksektir. Diğer taraftan ilk ve orta okul mezunu fertlerin, Adapazarı'da kurulu bir sanayi düzenini babalarından devir alanlarının nispeti oldukça düşüktür. Şu halde bu fertler, bütün güçlüklerle rağmen mecbur olduklarından ve işçi olarak çalışmaya razı olmayacak kadar zeka cevvaliyetine ve kapitalist ruha sahip bulduklarından ötürü sanayi sahasında muvaffakiyet elde edebilmektedirler. Tahsil seviyesi daha yüksek olan fertlerin ise Osmanlı İmparatorluğu devrinden intikal eden "*Kalem efendisi*" olma temayülüne kapıldıkları ifade edilebilir.

Son 10 yılda kazançlarının nasıl bir seyir takip ettiği sorulan fertlerden sadece 6 sı kazançlarının azaldığını bildirmişlerdir. Bunların üçü ortaokul ve ikisi ilkokul mezunu olup sonuncusu da okuyup yazmayı bilmeyen bir sanayicidir. Şu halde lise ve yüksek tahsil diplomasına sahip fertlerin sanayi sektöründe düşük bir nispetle temsil edilmeleri, bunların sinai istihsal faaliyetini yürütmede muvaffak olamayışlarından ileri gelen bir netice değildir. Tam tersine olarak bu türlü bir muvaffakiyetsizliğe maruz fertlerin tamamı nispeten veya tamamen tahsilsiz olduklarını bildiren fertlerdir. Bu fertlerden biri kazanç azalışının sebebi olarak toptancılık faaliyetinden imalata geçişini, bir diğeri mamül fiyatındaki düşüşü bildirmiş, diğerleri hiç bir sebep bildirmemişlerdir.

Kendilerile mülakat yapılan fertlerin mensup buldukları 31 firmada (yani inceleme yapılan gruba dahil işletmelerin 31/46 sında veya % 67 sinde) Son 10 yılda (veya kuruluştan itibaren 10 yıldan az bir zaman geçmişse bu zaman zarfında) kazanç artışı vukubulmuştur. Kazanç artışında rol oynayan sebepler ehemmiyetleri itibarile şöylece sıralanabilir (tabii- tile her işletmede kazanç artışına tesir eden tek bir faktöre değil, fakat birden fazla faktöre işaret edilmiş bulunmaktadır).

TABLO : 53
Kazanç artışında rol oynayan faktörler

Faktörün nev'i	Buna işaret eden işletme sayısı
İş verenlerin bilgilerinin artışı	20
Yeni usul ve metodların tatbiki	20
İşçilerin zamanla kaliteli hale gelmesi	16
İmar faaliyetleri	12
Kaliteli işçiler alınması	8
Fiyat yükselişinde stokların değer artışı	8
Kredi tedariki imkânları	5
Sair sebepler (ithalatın durması, malın tanınması, talep artışı)	5

Görülüyor ki, işletmelerde en kıdemli işçilerin verim artışı hakkında umumiyetle kötümser davrandmış olmasına rağmen işçinin kaliteli hale gelmesi faktörü kazanç artışında rol oynayan faktörlerin en ehemmiyetlilerinden biri olarak belirtilmiştir. Bu türlü netice alınmasının sebebi, kazanç artışında müessir olması muhtemel faktörlerin çeşitli şıklar halinde tespit edilmesi ve bu şıklara iş verenden “evet” veya “hayır” demek suretile cevap vermesinin istenilmiş olmasıdır. “İşçilerinizin kaliteli hale gelmesinin kazançınızın artışında rolü oldu mu?” şeklinde sorulan suale 16 işletmede “hayır” denilemediği için “evet” cevabı verilmiştir.

Böylece, Adapazarı'nın sanayileşmesiyle ilgili bazı meseleleri ele almak suretile yaptığımız araştırmadan elde edilen bilgileri kısaca belirtmiş bulunuyoruz.

D — *Umumî Netice.*

Araştırmadan elde ettiğimiz bu bilgilerden en mühim telakki ettiklerimizi bir kaç noktada toplarsak netice mahiyetinde bazı hükümlere varmamız mümkün olacaktır:

I — Adapazarı, Türkiyenin en fazla sanayileşmiş bir bölgesine mensup olmasına ve sanayileşme hususunda gerekli şartlara ve potansiyel imkânlarla fazlasıyla sahip bulunmasına rağmen henüz tam manasile bir sanayi şehri haline gelebilmiş değildir. Sanayileşmenin gerekli kıldığı fizikî ve iktisâdî şartların bir çoğuna sahip bulunan bu şehirde sanayileşmeyi köstekleyen en mühim faktör, sermaye faktörüdür. Çünkü büyük sermaye ile kurulan işletmeler ya iktisadî devlet teşekkülü veya anonim şirket halinde olup sayıları ve nispetleri düşüktür. Diğer işletmeler ise sayıları ne kadar çok olursa olsun çalıştırdıkları işçi miktarı ve istihsal kapasiteleri itibarile ehemmiyetsiz bir yekûn teşkil etmekte olan küçük işletmelerdir.

Halbuki, küçük işletmeleri sevk ve idare eden şahıs firması sahipleri hâlen sahip oldukları işletmelerden daha büyük olanlarını muvaffakiyetle yürütebilecek kadar kapitalist zihniyet ve kabiliyetle mücehhez fertlerdir. Ancak, bunlar, evvelce de belirtmiş olduğumuz gibi Adapazarı'nın yerlisi ve babadan oğula intikal eden bir işletmenin mirascısı olmadıkları ve mesleki başarılarını ancak kendi gayret ve kabiliyetleri ile bizzat elde etmiş oldukları halde sermayelerini birleştirmek suretile işbirliği yapmak veya ortaklık ve şirket kurma hareketlerine girişmek hususunda birbirlerine karşı itimatlılık göstermekte ve ayrı ayrı küçük işletmelerin sahibi olarak tek başlarına faaliyette bulunmayı tercih etmektedirler.

Sermaye sahiplerinin emtea alıp satmak suretile kolay yoldan kâr elde etmeyi tercih ettikleri az gelişmiş ülkelerde, sanayi hayatına atılarak muvaffak olan, hele bu muvaffakiyeti muhit ve aile desteğine dayanmaksızın elde edebilen fertler nâdir tiplerdir. Böyle bir muvaffakiyet gayri meşru yollardan elde edilmiş olmayıp, meşru ve namuslu bir faaliyetin neticesini teşkil ediyorsa bunu elde edebilen fertlerin daha büyük muvaffakiyetler için teşvik edilmeleri, kendilerinin olduğu kadar cemiyetin de hayrına olacaktır.

Şu halde nispeten küçük sermayelerle faaliyette bulunan, fakat kabiliyetli ve ehil birer sanayici olan şahıs firması sahiplerinin ortaklık ve şirket teşkil etmek suretile faaliyete geçmelerini önleyen faktörlerin ehemmiyetle ele alınmasında fayda vardır. Bu faktörlerin başında miras yolile iktisap edilmeyip bizzat kazanılan sermayeyi kaybetme ihtimalinin yarattığı korku ve çekingenlik hissi bulunmaktadır. Bu hissini yok edilmesi hususunda ise devlete ve ilim müesseselerine düşen vazifeler vardır.

Devlete düşen belli başlı vazife kanunlarda gerekli değişiklikleri yapmak suretile ortaklık teşkil eden fertlerin hile ve aldatma yoluna sapanlarının tez ve kolay bir takiple cezalandırılmalarını mümkün kılmaktadır. Kendileri ile görüştüğümüz işverenlerden bir çoğu İcra ve İflâs Kanununun bu bakımdan bir takım boşlukları ihtiva ettiğinden şikâyetçi olmuşlardır.

İlim müesseselerine düşen vazife ise sanayiinde sadece umumi meselelerini ele almakla kalmayıp, muayyen sanayi branşlarında karşılaşılan problemleri tek tek ele almak ve bu sahalardaki muvaffakiyetin iktisâdi şartlarını çok daha dar çerçeveli, fakat derinlemesine yapılmış etüdlerle tespit etmektir.

II — Adapazarı sanayiinde çeşitli sanayi branşlarında faaliyet gösteren işletmeler arasında karşılıklı iktisadi münasebetler de çok zayıftır. Bazılarının mamûl maddesini diğerleri ham madde olarak kullanan işletmelerin meydana getirdiği bir sanayi sektöründe işletmeler arası alış veriş, taraflara çeşitli istifadeler temin eder ve böyle bir şehirde faaliyet gösteren sanayi işletmeleri bir çok masrafları itibarile müsait imkânlar elde etmeye muvaffak olurlar.

Adapazarı sanayiinde işletmeler arasında koordinasyon da pek mevcut değildir. İşletmelerin cesameti farklı olduğu gibi, tatbik ettikleri istihsal usulleri de çok farklıdır. Aralarında birlik ve bareberlik tesisi ve sanayi sek-

törünün umumi olarak daha canlı bir faaliyet gösterebilmesine imkân verecek müşterek tedbirler ittihazı hususunda herhangi bir teşkilatlanma gayreti yoktur. İncelediğimiz grupta işveren sendikasına aza olanların sayısı bile 6 dan ibarettir ve bu sendika hakkındaki fikirler birbirinden çok farklıdır.

III — Adapazarı sanayi sektöründe büyük işletmelerin sayısı ve nispeti gerektiği kadar yüksek değildir. Halbuki, büyük istihlâk merkezlerine yakınlık, transport imkânlarına malikiyet gibi çeşitli müsbet hususiyetlerin ancak fazla istihsal kapasitesine sahip büyük işletmelerin artması halinde potansiyel birer imkân olmaktan çıkarak bilfiil istifade sağlayan hususiyetler vasfını kazanabilmeleri mümkündür. İnceleme yaptığımız gruptaki işletmelerin oldukça mühim bir kısmı transport faktörünün kolaylık temin edici rolüne işaret etmemişlerdir. Şu halde, mahalli ihtiyaçları karşılamak üzere faaliyette bulunan işletmelerin Adapazarı sanayi sektöründeki nisbi ehemmiyetleri büyük işletmeler lehine azalmadıkça veya büyük işletmeler, küçük işletmelere nazaran daha hızlı bir tempo ile artmadıkça transport şartları lehinde ileri sürülebilecek bütün mülâhazalar az çok nazari bir ehemmiyet taşıyama mahkûm kalacaktır.

IV — Büyük işletmelerin nisbi ehemmiyetinin artabilmesi ve böylece Adapazarı sanayi sektörünün bugünkü durumundan çok daha fazla müstahsil bir hale geçebilmesi ancak Dörtyol bölgesinin sanayi muntıkası ittihaz edilmesile mümkün olabilecektir. 1950 den beri Adapazarı sanayi sektöründeki işletme sayısının artışı, sanayie tahsis edilmek üzere inşa edilen bina sayısındaki artıştan daha hızlı bir tempo takip etme temayülünü göstermektedir. İnceleme grubumuzdaki işletmelerin bazılarının sanayi faaliyetlerine müsait olmayan binalarda faal buldukları ve pek çoğunun yer sıkıntısı çektikleri de bilinmektedir. Şu halde sanayileşme bakımından son derece müsait şartlara sahip bulunan Adapazarının büyük bir sanayi şehri haline gelebilmesi için sanayi sektörünün şehir dışındaki en müsait kuruluş yeri olan Dörtyol mevkiine nakledilmesi gerekmektedir. Bu takdirde sanayileşmeden doğan nüfus artışının şehir içi arsa ve binaların değerinde husule getireceği yükselme ileride transfer masraflarını telâfi edebilecektir. Halen, sanayi bölgesinin Dörtyol mevkiine nakli hususunda zâhiri bir mukavemet vardır. Fakat, araştırmadan elde ettiğimiz netice, bu zahiri mukavemete rağmen Dörtyol muntıkası lehinde henüz açığa vurulmayan bir temayülün inkişaf ettiğini göstermektedir.

V — Adapazarı sanayi sektörünün kullandığı zirai mamullerin mühim bir kısmı civar vilâyetlerden getirilmekte, buna mukabil İl hudutları içinde yetişen mahsullerden bir kısmı ise konservecilğin ve diğer zirai sanayi faaliyetlerinin inkişaf etmemiş bulunması sebebiyle gerektiği kadar değerlendirilememektedir. Binaenaleyh, bir taraftan ziraat sektörünün istihsal kapasitesinin artırılması ve çeşitli fabrikaların işledikleri zirai mahsulün imkân nispetinde vilâyet içinde temin edilmesi diğer taraftan sanayi sektörünün konservecilik faaliyetleri ile inkişaf ettirilmesi için bilhassa kooperatifçilik terbiyesi bir vasita olarak kullanılabilir. Konserve sanayii belirli bir mevsim

içinde faaliyette bulunmayı gerektirdiği cihetle bu tip fabrikaların şehir dışında ve mahsulün bol miktarda yetiştirildiği köy ve kasabalarda faaliyete geçmeleri ve köylerde kış mevsiminin zenaat faaliyetleriyle değerlendirilmesi için de ayrıca tedbirler alınması ziraat sektöründe mevsim işsizliğinin ve gizli işsizliğin önlenmesi bakımından faydalı olabilir.

VI — Adapazarındaki sanayi işletmelerinin en yeni teknikle teçhiz edilmiş olanlarında dahi modern kapital teçhizatının mevcudiyetine rağmen modern işletmecilik zihniyeti henüz tam manasile yerleşmiş değildir. İşçinin verimindeki artış takip edilmemekte, verim ve ücret arasındaki münasebetin nasıl bir seyir gösterdiğini tespite yarayan usuller ve metodlar kullanılmamaktadır. İşletmeler arasındaki ücret farklarının yüksek oluşu Adapazarı sanayi sektörü içinde işletmeden işletmeye işçi devrine sebebiyet vermekte ve bu durum işçinin kaliteli hale geçmesini önlemektedir. Aşırı ücret düşüklüğünün mamulün maliyetini indirici olmaktan ziyade çoğaltıcı bir tesir yaratabileceği hususunda işverenlerin aydınlatılmalarından doğacak neticeler Adapazarı sanayinin gelip geçici şartlardan ziyade köklü sebeplere dayanan muvazenede bir inkişafa vasıl olmasına yardım edebilir. Biz sür'atle inkişaf eden Adapazarı şehrinin teşebbüs kabiliyetine sahip iş verenlerinin, işçi verimliliğinin artırılması için gerekli usul ve metodlara intibak hususunda başka şehirlerdeki işverenlere örnek teşkil etmeleri lâzım geldiğine inanıyoruz.

Bu araştırmanın yapılmasında bizi teşvik eden ve kıymetli yardımları ile destekleyen sayın Adapazarı Valisi Ertuğrul Ünlüer beyefendi başta olmak üzere bize yardımları dokunan bütün şahıs ve teşekküllere bilhassa İstanbul Sanayi Odası'na, ekip faaliyetlerine bilfiil katılarak hizmet eden talebe arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

İNTEK FAKÜLTESİ

İktisadi E. stitüsü Müfthenesi

Umumi No.

Hususi No.